FRÉDÉRIC BASTIAT

Co je vidět a co není vidět

AUDIOKNIHY CZ · AUDIOKNIHYCZ.CZ

Frédéric Bastiat · Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas · 1850

* * *

Úvod[1]

V hospodářské sféře nemá žádný čin, zvyk, instituce ani zákon pouze jeden důsledek, nýbrž celou řadu důsledků. Z nich jen první je bezprostřední; projevuje se zároveň se svou příčinou, a tak *je vidět*. Ostatní se rozvíjejí teprve postupně, a tak *není vidět*; dobře, pokud je alespoň předvídáme.

Mezi špatným a dobrým ekonomem je jediný rozdíl: ten první se drží viditelného účinku; druhý počítá jak s účinkem, který *je vidět*, tak s těmi, které je třeba předvídat.

Jenže ten rozdíl je obrovský, protože se téměř vždycky stává, že když je bezprostřední důsledek příznivý, pozdější následky jsou neblahé — a naopak. A z toho plyne, že špatný ekonom se honí za malým okamžitým dobrem, po němž přijde velké zlo, zatímco pravý ekonom usiluje o velké budoucí dobro, i za cenu malého současného zla.

Ostatně stejně to chodí i v hygieně a v mravech. Čím sladší je první ovoce nějakého zvyku, tím hořčí jsou obvykle ty ostatní. Svědky toho jsou prostopášnost, lenost, marnotratnost. A tak když se člověk, zasažený tím, co *je vidět*, dosud nenaučil rozpoznávat to, co *není vidět*, oddává se zhoubným zvykům nejen ze sklonu, ale i z vypočítavosti.

To vysvětluje osudově bolestný vývoj lidstva. Nevědomost obklopuje jeho kolébku; určuje se tedy ve svých činech jen podle jejich prvních důsledků — jediných, které v počátku dokáže vidět. Teprve po dlouhé době se učí brát v úvahu i ty další[2]. Dva velmi různí učitelé mu dávají tuto lekci: zkušenost a prozíravost. Zkušenost vládne účinně, ale drsně. Poučuje nás o všech důsledcích nějakého činu tím, že nás nechá je

pocítit, a nemůžeme se nenaučit, že oheň pálí, když se dost často popálíme. Toho tvrdého doktora bych rád, pokud to jde, nahradil mírnějším: prozíravostí. A proto se chci podívat na důsledky několika hospodářských jevů a postavím proti sobě to, co *je vidět*, a to, co *není vidět*.

I. Rozbitá okenní tabulka

Byli jste někdy svědky zuřivosti dobrého měšťana Jakuba Dobráka[3], když se jeho rozpustilému synkovi podaří rozbít okenní tabulku? Pokud jste tomu výjevu přihlíželi, jistě jste si také všimli, že všichni přítomní, i kdyby jich bylo třicet, jako by se smluvili a nabídli nešťastnému majiteli tutéž útěchu: „Všechno zlé je k něčemu dobré. Takové nehody dávají práci. Z něčeho se živit musí. Co by si počali sklenáři, kdyby se nikdy nerozbíjela žádná skla?"

V té formulce útěchy přitom vězí celá teorie — a je dobré ji přistihnout *in flagranti* na tomto zcela prostém případě, protože je úplně stejná jako ta, která bohužel řídí většinu našich hospodářských institucí.

Dejme tomu, že na opravu té škody padne šest franků. Chcete-li říci, že nehoda přinesla do sklenářského oboru šest franků, že jej povzbudila o šest franků, souhlasím, nikterak to nepopírám, uvažujete správně. Sklenář přijde, udělá svou práci, inkasuje šest franků, zamne si ruce a v duchu bude rozpustilému dítěti žehnat. To je, co *je vidět*.

Jestliže však na základě dedukce dojdete, jak se to příliš často děje, k závěru, že je dobře, když se tabulky rozbíjejí, že to nutí peníze obíhat, že z toho plyne povzbuzení pro průmysl obecně — pak musím vykřiknout: zadržte! Vaše teorie se zastavuje u toho, co *je vidět*, nebere v potaz to, co *není vidět*.

A *není vidět*, že když náš měšťan utratil šest franků za jednu věc, nebude je už moci utratit za jinou. *Není vidět*, že kdyby neměl co nahrazovat, byl by za ně dejme tomu obnovil své sešlapané boty nebo

přidal do své knihovny další knihu. Zkrátka těch šest franků by byl utratil nějak jinak, a to teď neudělá.

Udělejme si tedy přehled za *celý průmysl*.

Tabulka je rozbitá, sklenářský obor dostal povzbuzení šesti franky; to *je vidět*.

Kdyby se nebyla rozbila, byl by býval povzbuzen o šest franků obuvnický obor (nebo kterýkoli jiný); to *není vidět*.

A kdybychom brali v úvahu to, co *není vidět*, protože je to skutečnost záporná, zrovna tak jako to, co *je vidět*, protože je to skutečnost kladná, pochopili bychom, že pro *celek průmyslu* ani pro souhrn *národní práce* není ani v nejmenším výhodné, aby se okenní tabulky rozbíjely nebo nerozbíjely.

Teď udělejme přehled za Jakuba Dobráka.

V prvním případě, u rozbité tabulky, utratí šest franků a má — ne víc a ne méně než předtím — požitek z jedné tabulky.

V druhém, u nehody, která se nestala, by býval utratil šest franků za obuv, a měl by zároveň požitek z páru bot i z tabulky.

Jenže Jakub Dobrák je součást společnosti, a z toho musíme vyvodit, že společnost jako celek — se všemi svými pracemi a požitky poctivě sečtenými — přišla o hodnotu rozbité tabulky.

A tak se zobecněním docházíme k nečekanému závěru: „Společnost přichází o hodnotu věcí, jež jsou zbytečně zničeny." A k aforismu, nad kterým protekcionistům vstanou vlasy na hlavě hrůzou: „Rozbíjet, lámat, mařit — to není povzbuzení národní práce." Nebo stručněji: „Ničit není totéž co profitovat."

Co nato řeknete, *Moniteur industriel*, co nato řeknete, přívrženci onoho dobrého pana de Saint-Chamanse[4], který s takovou precizností spočítal, co by průmysl získal, kdyby vyhořela Paříž — pro ty domy, co by se musely znovu postavit?

Je mi líto, že musím kazit jeho důmyslné výpočty, zvlášť když jejich duch pronikl do našich zákonů. Ale prosím ho, aby je udělal znovu —

a připojil k tomu, co *je vidět*, i to, co *není vidět*.

Čtenář ať se dobře zamyslí nad tím, že v tomhle malém dramatu, které mu předkládám, nehrají jen dvě postavy, nýbrž tři. První, Jakub Dobrák, představuje spotřebitele, který byl zničením omezen z dvou požitků na jeden. Druhá postava, sklenář, nám ukazuje výrobce, jemuž nehoda povzbudila obor. Třetí je obuvník (nebo jakýkoli jiný řemeslník), jehož práce byla toutéž příčinou v odpovídající míře potlačena. Právě tuhle třetí postavu drží lidé pořád ve stínu, a přitom ztělesňuje to, co *není vidět* — a je nutnou součástí celého problému. Je to on, kdo nám umožňuje pochopit, jak nesmyslné je vidět ve zničení zisk. A on nás brzy naučí, že neméně nesmyslné je vidět zisk v omezení dovozu, protože to je koneckonců jen částečné zničení. Projděte si pořádně všechny argumenty, které se předkládají ve prospěch omezení dovozu, a nenajdete v nich nic jiného než parafrázi onoho lidového úsloví: „Co by si počali sklenáři, kdyby se nikdy nerozbíjela žádná skla?"[5]

II. Propouštění vojáků

S národem je to jako s člověkem. Chce-li si dopřát nějaké uspokojení, musí si rozmyslet, zda stojí za to, co ho stojí. Pro národ je bezpečí nejvyšším dobrem. Pokud k jeho zajištění je třeba postavit sto tisíc mužů a vynaložit sto milionů, nemám nic proti tomu. Je to požitek vykoupený obětí.

Nezaměňujte proto dosah mé teze.

Jeden poslanec navrhne propustit sto tisíc mužů, aby se poplatníkům ulevilo o sto milionů.

Jestliže se mu někdo omezí na odpověď: „Těch sto tisíc mužů a těch sto milionů je nezbytných pro bezpečnost národa; je to oběť, ale bez té by Francii trhaly rozbroje nebo by ji přepadl cizinec," proti takovému argumentu nemám co namítat; může být fakticky pravdivý, nebo mylný, ale v teorii v sobě nenese žádnou hospodářskou herezi. Hereze začíná, když chcete samu oběť vydávat za výhodu — protože z ní někdo těží.

Jenže se musím velmi mýlit, anebo než předkladatel návrhu stačí sejít z řečniště, vyskočí tam jiný řečník a bude mluvit takto:

„Propustit sto tisíc mužů! Vy snad nevíte, co děláte? Co z nich bude? Z čeho budou žít? Snad z práce? Vy snad nevíte, že práce chybí všude? Že všechna povolání jsou přeplněná? Chcete je vyhodit na ulici, aby ještě zvýšili konkurenci a stlačili mzdy? V době, kdy je tak těžké vydělat si na skromnou obživu, není snad velké štěstí, že stát dává chléb sto tisícům lidí? Uvědomte si navíc, že armáda spotřebuje víno, oděvy, zbraně, že tím oživuje továrny, posádková města — a že je

zkrátka prozřetelností svých bezpočetných dodavatelů. Nezachvívá vám hrůzou pomyšlení, že by se celý ten obrovský hospodářský pohyb měl zrušit?"

Ta řeč, jak vidíte, uzavírá ve prospěch zachování sto tisíc vojáků — a to bez ohledu na potřeby služby, čistě z úvah hospodářských. A právě ty úvahy mi tu jde vyvrátit.

Sto tisíc mužů stojí poplatníky sto milionů, z toho žijí sami i jejich dodavatelé — kam až těch sto milionů dosáhne: to *je vidět*.

Ale sto milionů, které vyšly z kapes poplatníků, přestávají živit poplatníky a jejich dodavatele — kam až těch sto milionů dosáhne: to *není vidět*. Spočítejte si to, vyčíslete to a řekněte mi, kde je zisk pro celek?

Pokud jde o mě, povím vám, kde je *ztráta*. A pro zjednodušení si místo o sto tisících mužích a sto milionech promluvme o jednom muži a tisíci franků.

Jsme ve vesnici A. Verbíři ji objedou a odvedou jednoho muže. Objedou ji také výběrčí daní a seberou tisíc franků. Muž i částka jsou převezeni do Met, aby jeden živil druhého, po celý rok, aniž by ten muž cokoli dělal. Kdybyste se dívali jen na Mety, oh, měli byste tisíckrát pravdu: opatření je velmi výhodné. Jenže když obrátíte zrak k vesnici A, budete soudit jinak, protože — pokud nejste slepí — uvidíte, že ta vesnice přišla o jednoho pracujícího i o těch tisíc franků, kterými byla jeho práce odměňována, a o veškerou činorodost, kterou utrácení těch tisíc franků kolem sebe šířilo.

Na první pohled se zdá, že je to vyrovnané. Jev, který se dřív odehrával ve vesnici, se teď odehrává v Metách, a je to. Jenže právě tady je ta ztráta. Ve vesnici jeden člověk kopal a oral: byl to pracovník; v Metách teď dělá „vpravo hleď" a „vlevo hleď": je to voják. Peněz a oběhu je v obou případech stejně, jenže v jednom případě to bylo tři sta dnů produktivní práce, zatímco v druhém jsou to tři sta dnů neproduktiv-

ní práce — pořád za předpokladu, že nějaká část armády není bezpodmínečně nutná pro veřejnou bezpečnost.

Teď přijde propouštění. Namítáte mi, že na trh přibude sto tisíc pracujících, že vzroste konkurence a tlak na mzdy. To je, co vidíte.

Ale povím vám, co nevidíte. Nevidíte, že propustit sto tisíc vojáků neznamená zničit sto milionů, nýbrž vrátit je poplatníkům. Nevidíte, že vyhodit tak na trh sto tisíc pracovníků zároveň znamená vyhodit tam i oněch sto milionů, které jsou určeny k zaplacení jejich práce; že tedy totéž opatření, které zvyšuje *nabídku* pracovních rukou, zvyšuje zároveň i *poptávku* — a z toho plyne, že vaše obávané snížení mezd je iluzorní. Nevidíte, že před propouštěním i po něm je v zemi sto milionů odpovídajících sto tisícům mužů; že celý rozdíl spočívá v tomhle: před ním země vydává sto milionů těm sto tisícům mužům za nic, zatímco po něm jim je vydává za práci. A konečně nevidíte, že když poplatník dá peníze buď vojákovi za nic, anebo pracovníkovi za něco, všechny další důsledky oběhu těchto peněz jsou v obou případech stejné; jen s tím rozdílem, že v druhém případě poplatník za ty peníze něco dostává, v prvním nedostává nic. Výsledek: čistá ztráta pro národ.

Sofisma, které tu vyvracím, neobstojí ve zkoušce progresí, která je prubířským kamenem zásad. Jestliže po všech odečtech, po zvážení všech zájmů, je pro národ ziskem armádu zvětšovat, proč tedy nepostavit pod prapory celou dospělou mužskou populaci země?

III. Daň

Nestalo se vám někdy, že jste slyšeli:

„Daň je ta nejlepší investice; je to oživující rosa. Jen se podívejte, kolik rodin živí, a sledujte v duchu její odrazy po celém průmyslu: je to nekonečné, je to život."

Abych tuhle nauku vyvrátil, musím zopakovat předchozí vyvrácení. Politická ekonomie dobře ví, že její argumenty nejsou tak zábavné, aby se o nich dalo říct *repetita placent*. Proto si — jako Basile — upravila to přísloví po svém, pevně přesvědčená, že z jejích úst platí *repetita docent*[6].

Výhody, které úředníci čerpají ze svých platů, jsou, co *je vidět*. Dobro, které z toho plyne pro jejich dodavatele, je taky, co *je vidět*. To bije do očí.

Jenže nevýhoda, kterou tím trpí poplatníci, aby si splnili svou povinnost, je, co *není vidět* — a škoda, která z toho plyne jejich dodavatelům, také *není vidět*, i když by to mělo rovnou bít do očí ducha.

Když úředník utratí ve svůj prospěch sto *soldů navíc*, znamená to, že nějaký poplatník utratí ve svůj prospěch sto *soldů méně*. Jenže útrata úředníka *je vidět*, protože se udělá; kdežto útrata poplatníka *není vidět*, protože se — bohužel — udělat nemůže.

Přirovnáváte národ k vyschlé zemi a daň k úrodnému dešti. Dobrá. Jenže měli byste si také položit otázku, odkud ten déšť pochází — a jestli to právě není daň, co vlhkost z půdy vysává a půdu vysušuje.

Měli byste si klást i otázku, jestli je vůbec možné, aby půda dostala deštěm tolik té drahocenné vody, kolik jí vypařením ztrácí.

Jedno je naprosto jisté: když Jakub Dobrák odpočítá výběrčímu sto *soldů*, nedostane za ně nic. Když je potom úředník utratí a vrátí je Jakubu Dobrákovi, dostane za ně buď obilí, nebo práci v odpovídající hodnotě. Výsledná bilance Jakuba Dobráka je ztráta pěti franků.

Je sice velmi pravda, že často — nejčastěji, chcete-li — úředník vrátí Jakubu Dobrákovi službu rovnocenné hodnoty. V tom případě není ztráta na žádné straně, je to prostá výměna. Takže moje argumentace se ani v nejmenším netýká užitečných funkcí státu. Já říkám tohle: chcete-li zřídit nějaký úřad, prokažte jeho užitečnost. Dokažte, že svými službami Jakubu Dobrákovi vrátí hodnotu rovnající se tomu, co ho stojí. Jenže kromě této vnitřní užitečnosti nevyvolávejte jako argument výhodu, kterou úřad přináší úředníkovi, jeho rodině a jeho dodavatelům; netvrďte, že to nahrává práci.

Když Jakub Dobrák dá úředníkovi sto *soldů* za opravdu užitečnou službu, je to přesně totéž, jako když dá sto *soldů* obuvníkovi za pár bot. Já tobě, ty mně, tím to padá. Když ale Jakub Dobrák vydá úředníkovi sto *soldů* a za to nedostane žádnou službu, nebo dokonce jen příkoří, je to stejné, jako kdyby je vydal zloději. Nic na tom nezmění, když řeknete, že úředník ty peníze utratí k velkému prospěchu *národní práce*; stejně by si vedl i zloděj; stejně by si vedl i Jakub Dobrák, kdyby mu nevkročil do cesty ani mimozákonný parazit, ani zákonný parazit.

Zvykněme si tedy nesoudit věci jen podle toho, co *je vidět*, ale také podle toho, co *není vidět*.

Loni jsem byl členem Finančního výboru — za Ústavodárného shromáždění nebyli totiž členové opozice systematicky vylučováni ze všech komisí; a v tom si Ústavodárné shromáždění vedlo moudře. Slyšeli jsme pana Thierse, jak říká: „Celý život jsem bojoval proti lidem legitimistické a klerikální strany. Od té doby, co nás společné nebezpečí sblížilo, co se s nimi stýkám, poznávám je, co si mluvíme od srdce k srdci, vidím, že nejsou těmi příšerami, za které jsem je považoval."

Ano, nedůvěra se mezi stranami, které spolu nejsou v kontaktu, přepíná a nenávist roste; a kdyby většina pouštěla do výborů i pár členů menšiny, snad by se na obou stranách poznalo, že myšlenky nejsou tak vzdálené a hlavně úmysly ne tak zvrácené, jak si lidé myslí.

Ať je to, jak chce, loni jsem byl členem Finančního výboru. Pokaždé, když některý kolega mluvil o tom, že platy prezidenta republiky, ministrů a vyslanců se mají stanovit v mírné výši, bylo mu odpovězeno:

„Už kvůli dobru veřejné služby je třeba, aby určité úřady byly obklopeny leskem a důstojností. Jen tak se do nich dají povolat lidé zásluh. K prezidentu republiky se obracejí nespočetní nešťastníci, a bylo by ho těžko stavět do postavení, kdy by musel pořád odmítat. Jistá reprezentace v ministerských a diplomatických salonech je součástí soukolí ústavních vlád, a tak dále, a tak dále."

Takové argumenty, i když jsou sporné, si jistě zasluhují vážného zkoumání. Jsou založeny na veřejném zájmu, dobře či špatně odhadnutém; a já jim, pokud jde o mě, přikládám větší váhu, než mnozí naši Katonové hnaní úzkým duchem šetřílkovství či závisti.

Co ale pobuřuje mé svědomí ekonoma, co mě nutí červenat se za rozumovou pověst mé země, je, když se dojde (a to nikdy neopomenou udělat) k té absurdní banalitě, přijímané vždy s přízní:

„Ostatně, přepych vysokých úředníků povzbuzuje umění, průmysl a práci. Hlava státu a jeho ministři nemohou pořádat hostiny a večírky, aniž by rozlévali život do všech žil společenského těla. Snížit jim platy znamená vymořit hladem pařížský průmysl, a odtud přes zpětný ráz celý průmysl národní."

Prokristapána, pánové, aspoň respektujte aritmetiku a nechoďte před Národní shromáždění Francie — aby vám k jeho hanbě nedalo za pravdu — říkat, že sčítání dává jiný součet podle toho, zda sčítáte shora dolů, nebo zdola nahoru.

Prosím vás! Dohodnu se s kopáčem, že udělá v mém poli strouhu za sto *soldů*. V okamžiku, kdy máme uzavřít smlouvu, mi výběrčí daně

těch sto *soldů* vezme a předá je ministru vnitra; moje smlouva je rozbitá, ale pan ministr přidá na svůj oběd jedno jídlo navíc. A vy se nad tím odvažujete tvrdit, že ta úřední útrata je příspěvek k národnímu průmyslu! Nechápete, že jde jen o prosté přesunutí uspokojení a práce? Ministr má lépe prostřený stůl, to je pravda; ale rolník má hůře odvodněné pole, a to je taky pravda. Pařížský restauratér vydělal sto *soldů*, to vám přiznám; ale uznejte vy mně, že venkovský kopáč o pět franků nevydělal. Jediné, co se dá říci, je: oficiální jídlo a spokojený restauratér — to *je vidět*; zaplavené pole a nezaměstnaný kopáč — to *není vidět*.

Dobrý Bože! Kolik to dá práce dokázat v politické ekonomii, že dvě a dvě jsou čtyři; a když se vám to podaří, zvolají: „To je tak jasné, že je to až nudné." A pak hlasují, jako byste nedokázali vůbec nic.

IV. Divadla, krásná umění

Má stát dotovat umění?

Mnoho se dá říct pro i proti.

Ve prospěch dotací se dá uvést, že umění rozšiřuje, pozvedá a opoetizuje duši národa, odvádí ho od materiálních starostí, dává mu smysl pro krásu, a tím blahodárně působí na jeho způsoby, zvyky, mravy — a dokonce i na jeho průmysl. Můžeme se ptát, kde by byla hudba ve Francii bez Italského divadla a Konzervatoře; dramatické umění bez Francouzského divadla; malířství a sochařství bez našich sbírek a muzeí. Můžeme jít ještě dál a ptát se, zda by se bez centralizace, a tím pádem i bez subvence krásných umění, vůbec vyvinul ten vybraný vkus, jenž je ušlechtilou výsadou francouzské práce a který vnucuje své plody celému světu. Před tak dalekosáhlými výsledky — není snad vrchol neopatrnosti vzdát se té skromné daně, kterou odvádějí všichni občané a která v konečném součtu uprostřed Evropy zajišťuje jejich nadřazenost a slávu?

Těmto důvodům i mnoha jiným, jejichž sílu nijak nezpochybňuji, se dají postavit neméně silné důvody opačné. Především je tu otázka rozdělovací spravedlnosti. Má zákonodárce právo oklesťovat mzdu řemeslníka, aby umělci přidělovaI zisk navíc? Pan de Lamartine říkal: *Pokud zrušíte dotaci jednoho divadla, kde se zastavíte, a nebudete snad logicky nuceni zrušit i své fakulty, muzea, instituty a knihovny?* Dalo by se odpovědět: Pokud chcete dotovat všechno, co je dobré a užitečné, kde se zastavíte, a nebudete snad logicky nuceni zřídit státní rozpočet pro zemědělství, pro průmysl, pro obchod, pro dobročinnost, pro

vzdělávání? Dále, je vůbec jisté, že subvence prospívají pokroku umění? To je otázka, která zdaleka není rozhodnuta — a vidíme na vlastní oči, že právě ta divadla, která prosperují, jsou ta, co žijí z vlastního života. A konečně, pokud se povzneseme k vyšším úvahám, dá se poznamenat, že potřeby a touhy se rodí jedny z druhých a pozvedají se do stále tříbenějších oblastí[7], jak veřejné bohatství umožňuje je uspokojit; že vláda nemá vůbec co zasahovat do té souhry, protože v daném stavu jmění nedokáže zdaněním podnítit obory přepychu, aniž by poškodila obory nezbytnosti, a tím pokřivila přirozený pochod civilizace. Dá se poznamenat, že tyto umělé posuny potřeb, chutí, práce a obyvatelstva staví národy do nejisté a nebezpečné polohy, která už nemá pevný základ.

To jsou některé z důvodů, jež uvádějí odpůrci státního zasahování — pokud jde o pořadí, v němž občané pokládají za správné uspokojovat své potřeby a touhy, a tedy směrovat svou činnost. Přiznám se, že patřím k těm, kdo si myslí, že výběr a popud mají přicházet zdola, a ne shora, od občanů, a ne od zákonodárce; opačná nauka mi připadá tak, že vede ke zničení svobody a lidské důstojnosti.

Jenže na základě stejně mylné jako nespravedlivé dedukce — víte, z čeho obviňují ekonomy? Když odmítáme dotaci, obviňují nás, že odmítáme samu tu věc, která se má dotovat; že jsme nepřáteli všech druhů činnosti, a to jen proto, že chceme, aby ty činnosti byly jednak svobodné, a jednak aby hledaly svou odměnu samy v sobě. Takto: chceme snad, aby stát přes daně nezasahoval do náboženských záležitostí? Jsme ateisté. Chceme snad, aby stát přes daně nezasahoval do vzdělávání? Nenávidíme osvětu. Říkáme snad, že stát nemá přes daně dávat umělou hodnotu půdě nebo nějakému oboru průmyslu? Jsme nepřátelé vlastnictví a práce. Myslíme si snad, že stát nemá dotovat umělce? Jsme barbaři, kteří pokládají umění za zbytečné.

Protestuji tu vší silou proti takovým dedukcím. Ani zdaleka nenosíme v hlavě tu nesmyslnou myšlenku zničit náboženství, vzdělání,

vlastnictví, práci a umění, když žádáme, aby stát chránil svobodný rozvoj všech těchto oborů lidské činnosti a nezaplácel žádný z nich na úkor druhých; naopak věříme, že všechny tyto živé síly společnosti by se harmonicky rozvíjely pod vlivem svobody a žádná z nich by se nestala — jak to dnes vidíme — zdrojem nepokojů, zneužití, tyranie a zmatku.

Naši odpůrci se domnívají, že činnost, která není ani placená, ani regulovaná, je činnost zničená. My věříme opaku. Jejich víra je v zákonodárce, ne v lidstvo. Naše je v lidstvo, ne v zákonodárce.

A tak pan de Lamartine říkal: *Ve jménu té zásady bychom museli zrušit veřejné výstavy, které jsou ctí a bohatstvím této země.*

Odpovídám panu de Lamartinovi: Z vašeho hlediska nedotovat se rovná rušit, protože vycházíte z toho, že nic neexistuje jinak než vůlí státu, a z toho vyvozujete, že nic nežije kromě toho, co živí daň. Jenže obracím proti vám příklad, který jste si sám zvolil, a upozorňuji vás, že největší, nejvznešenější z výstav, ta, která je pojata v tom nejliberálnějším, nejuniverzálnějším — ba troufnu si říci až humanitárním — duchu, a to slovo tu není přehnané, je ta, která se chystá v Londýně[8]: jediná, do níž se žádná vláda nemíchá a kterou žádná daň nefinancuje.

Vraťme se ke krásným uměním. Pro i proti systému subvencí, opakuji, lze snést silné důvody. Čtenář chápe, že vzhledem k zvláštnímu zaměření tohoto spisu nemám ani ty důvody vykládat, ani mezi nimi rozhodovat.

Pan de Lamartine ovšem vznesl argument, který nemohu obejít mlčením, protože spadá přesně do rámce této hospodářské úvahy.

Řekl:

> Hospodářská otázka se, pokud jde o divadla, dá shrnout jedním slovem: je to práce. Nezáleží na povaze té práce, je to práce stejně plodná, stejně produktivní jako kterákoli jiná práce v národě. Divadla, jak dobře víte, nepochybně živí a nepochybně vyplácejí ve Francii nej-

> méně osmdesát tisíc dělníků všeho druhu — malířů, zedníků, dekoratérů, kostymérů, architektů atd., kteří jsou samým životem a hybnou silou několika čtvrtí tohoto hlavního města — a z toho titulu si zaslouhují vaše sympatie!

Vaše sympatie! — přeložte: vaše subvence.

A dále:

> Zábavy Paříže jsou prací a spotřebou departementů; a přepych bohatého jsou mzda a chléb dvou set tisíc dělníků všeho druhu, kteří žijí z té tak rozmanité činnosti divadel po celé republice, a kteří z těchto vznešených radostí, jež činí Francii slavnou, čerpají obživu i to, co je nezbytné pro jejich rodiny a děti. To jim dáte oněch šedesát tisíc franků. (*Výborně! Výborně! Četné projevy souhlasu.*)

Pokud jde o mě, musím říci: Velmi špatně! Velmi špatně! Omezuji ovšem dosah tohoto úsudku na hospodářský argument, o kterém je tu řeč.

Ano, k dělníkům divadel půjde — aspoň zčásti — oněch šedesát tisíc franků, o něž tu jde. Něco se po cestě možná ztratí. Kdybychom tu věc prozkoumali do podrobna, snad bychom dokonce zjistili, že koláč půjde jinudy; dělníci můžou být rádi, zbude-li jim pár drobtů! Ale dejme tomu, že celá subvence půjde malířům, dekoratérům, kostymérům, kadeřníkům a tak dále. To *je vidět*.

Jenže odkud se bere? To je ta druhá, odvrácená strana otázky — a stejně důležité je ji prozkoumat jako tu první. Kde je zdroj těch šedesáti tisíc franků? A kam by *šly*, kdyby je nejprve zákonodárné hlasování nenasměrovalo do ulice Rivoli a odtud do ulice Grenelle? To *není vidět*.

Nikdo se jistě neodváží tvrdit, že zákonodárným hlasováním ta suma vyrašila z volební urny; že je to pouhý přídavek k národnímu bohatství; že bez toho zázračného hlasování by těch šedesát tisíc fran-

ků bylo navždy neviditelných a nehmatatelných. Musí se připustit, že vše, co dokázala většina, bylo rozhodnout, že se někde vezmou, aby byly jinam poslány, a že dostaly nové určení jen proto, že byly odvráceny od jiného.

Je-li tomu tak, pak je jasné, že poplatník, kterému bude vyměřen jeden frank, už nebude mít onen jeden frank k dispozici. Je jasné, že bude zbaven jednoho uspokojení v hodnotě jednoho franku, a že dělník, ať je to kdo chce, který by mu to uspokojení poskytl, bude zbaven mzdy ve stejné výši.

Nedělejme si tedy dětskou iluzi, že hlasování ze 16. května[9] cokoli přidá k blahobytu a k národní práci. Posouvá požitky, posouvá mzdy, a to je vše.

Řekne se snad, že nahrazuje jeden druh uspokojení a jeden druh práce uspokojeními a prací naléhavějšími, mravnějšími, rozumnějšími? Mohl bych bojovat i na tomto poli. Mohl bych říct: Když vytrháte poplatníkům šedesát tisíc franků, snižujete mzdy oráčům, kopáčům, tesařům, kovářům — a ve stejné míře zvyšujete mzdy zpěvákům, kadeřníkům, dekoratérům a kostymérům. Nic nedokazuje, že by druhá třída byla hodnotnější než ta první. Pan de Lamartine to ani netvrdí. Sám říká, že práce v divadlech je stejně plodná, stejně produktivní (nikoli *víc*) jako každá jiná — což by se ještě dalo zpochybnit; neboť nejlepším důkazem, že ta druhá není tak plodná jako ta první, je právě to, že ta první je povolána platit tu druhou.

Jenže toto srovnání hodnoty a vnitřní zásluhy jednotlivých druhů práce nespadá do mého současného tématu. Jediné, co tu mám udělat, je ukázat, že jestliže pan de Lamartine a ti, kdo jeho argumentaci tleskali, viděli levým okem mzdy vydělané dodavateli herců, měli vidět pravým okem i mzdy ztracené dodavateli poplatníků; jinak se vystavují směšnosti, že pouhý přesun pokládají za zisk. Kdyby byli důslední ve své nauce, žádali by subvence do nekonečna; neboť co platí o jed-

nom franku a o šedesáti tisících, platí za stejných okolností i o miliardě franků.

Pokud jde o daně, pánové, dokazujte jejich užitečnost důvody vzatými z podstaty věci, a ne tím nešťastným tvrzením: „Veřejné výdaje živí dělnickou třídu." To má tu vadu, že zastírá podstatnou skutečnost — totiž že veřejné výdaje vždy nahrazují výdaje soukromé, a tedy ano, uživí jednoho dělníka místo druhého, ale nic nepřidávají k podílu dělnické třídy jako celku. Vaše argumentace je zrovna v módě, ale je příliš nesmyslná, aby ji rozum nerozbil.

V. Veřejné práce

Když se národ přesvědčí, že nějaký velký podnik má prospět celku, a dá ho uskutečnit ze společných prostředků, není na tom nic nepřirozeného. Jenže ztrácím trpělivost, přiznám se, když slyším jako podporu takového rozhodnutí tenhle hospodářský nesmysl: „Ostatně je to způsob, jak vytvořit práci pro dělníky."

Stát otevře cestu, postaví palác, přerovná ulici, prorazí kanál; tím dá práci určitým dělníkům, a to *je vidět*; jenže připraví o práci jiné dělníky, a to *není vidět*.

Hle, cesta se staví. Každé ráno přichází tisíc dělníků, večer odchází, a odnášejí si mzdu — to je jisté. Kdyby ta cesta nebyla uzákoněna, kdyby peníze nebyly odhlasovány, těm hodným lidem by se tam práce ani mzda nedostala; to je také jisté.

Ale je to všechno? Nezahrnuje celá operace něco dalšího? V okamžiku, kdy pan Dupin pronáší posvátná slova: *Shromáždění schválilo*, snášejí se ty miliony zázračně z měsíčního paprsku do pokladen pánů Foulda a Bineaua? Aby ta operace byla, jak se říká, úplná, nemusí snad stát zorganizovat i příjem, nejen výdaj? Nemusí nechat vyrukovat výběrčí daní a dát poplatníky zaplatit?

Prozkoumejte tedy tu otázku v obou prvcích. Při zjišťování, k čemu stát odhlasované miliony určuje, nezapomeňte zjistit také, k čemu by poplatníci — a už nemohou — určili tytéž miliony. Pak pochopíte, že veřejný podnik je medaile se dvěma stranami. Na jedné figuruje zaměstnaný dělník s nápisem: *Co je vidět*; na druhé nezaměstnaný dělník s nápisem: *Co není vidět*.

Sofisma, které v tomto spise vyvracím, je — aplikováno na veřejné práce — tím nebezpečnější, že slouží k ospravedlnění nejbláznivějších podniků a plýtvání. Má-li železnice nebo most skutečnou užitečnost, stačí se té užitečnosti dovolat. Jenže když se to nedá, co pak? Lidé se uchylují k téhle mystifikaci: „Je třeba sehnat dělníkům práci."

Načež se nařídí dělat a zase bořit valy na Martově poli. Velký Napoleon, jak známo, se domníval, že koná dílo lidumilné, když dával kopat a znovu zasypávat příkopy. Říkal také: *Co záleží na výsledku? Nemá se vidět nic jiného než bohatství rozšířené mezi pracujícími třídami.*

Pojďme k podstatě věci. Peníze nás klamou. Žádat součinnost všech občanů na společném díle, a to v peněžní formě, znamená ve skutečnosti žádat jejich součinnost v naturáliích; neboť každý si tu částku, kterou mu vyměří, obstarává prací. Nuže, kdybychom shromáždili všechny občany, aby svým výkonem vytvořili dílo užitečné pro všechny, dalo by se tomu rozumět; jejich odměnou by byly výsledky toho díla samého. Jenže kdybychom je, poté co jsme je svolali, zavázali budovat silnice, po kterých nikdo nepůjde, paláce, v nichž nikdo nebude bydlet, a to pod záminkou, že jim obstaráváme práci — to by bylo nesmyslné, a oni by jistě měli právo namítnout: Takovou práci nepotřebujeme; raději budeme pracovat na vlastní účet.

Postup, který spočívá v tom, že se občané přibírají penězi, a ne prací, na tomto celkovém výsledku nic nemění. Jen při tom druhém postupu se ztráta rozkládá na všechny. Při tom prvním ti, které stát zaměstnává, unikají svému podílu ztráty tím, že ho připojí k podílu, který jejich krajané už nést musí.

V ústavě je článek, který praví:

> Společnost napomáhá a povzbuzuje rozvoj práce… zřizováním veřejných prací státem, departementy a obcemi, které by zaměstnávaly nezaměstnané ruce.

Jako dočasné opatření, v době krize, během tuhé zimy, může mít tento zásah poplatníka dobré účinky. Působí ve stejném smyslu jako pojištění. Nic nepřidává k práci ani ke mzdě, ale bere část práce a mezd z běžných časů, aby jimi — ano, se ztrátou — vybavil časy obtížné.

Jako opatření trvalé, obecné, soustavné je to ale jen zničující mystifikace, nemožnost, rozpor, který ukazuje trochu práce povzbuzené, kterou *je vidět*, a skrývá spoustu práce zmařené, kterou *není vidět*.

VI. Prostředníci

Společnost je souhrn služeb, které si lidé navzájem — ať už nuceně, nebo dobrovolně — poskytují: tedy souhrn služeb veřejných a služeb soukromých.

První, uložené a upravené zákonem, který není vždycky snadné změnit, když by to bylo potřeba, mohou spolu se zákonem přežívat ještě dlouho poté, co ztratily jakoukoli užitečnost, a stále se nazývat „veřejnými službami", i když to už žádné služby nejsou — i když jsou to už jen veřejná příkoří. Druhé spadají do oblasti vůle a osobní odpovědnosti. Každý je rozdává a přijímá tak, jak chce a jak může, po oboustranném vyjednávání. Mají pro sebe vždy předpoklad skutečné užitečnosti, přesně měřený jejich poměrnou hodnotou.

Proto první z nich tak často strnou v nehybnosti, zatímco druhé poslouchají zákon pokroku.

Zatímco přehnaný rozvoj veřejných služeb — pro ztráty sil, které s sebou nese — ve společnosti utváří zhoubný parazitismus, je přinejmenším podivné, že některé moderní sekty tuto nálepku přišívají právě službám soukromým a svobodným a snaží se povolání převést na úřady.

Tyto sekty se s velkým hlasem obouvají do toho, čemu říkají *prostředníci*. Rády by zrušily kapitalistu, bankéře, spekulanta, podnikatele, kupce a obchodníka a obviňují je, že se vkládají mezi výrobu a spotřebu, aby jim obě vybílily kapsy, aniž by jim poskytly jakoukoli hodnotu. Nebo přesněji: ony chtějí dílo, které tihle vykonávají, přenést na stát, protože to dílo zrušit nelze.

Sofisma socialistů v této věci spočívá v tom, že lidu předvedou, kolik platí prostředníkům za jejich služby, a zamlčí mu, kolik by musel platit státu. Je to pořád ten starý zápas mezi tím, co bije do očí, a tím, co se ukazuje jen duchu — mezi tím, co *je vidět*, a tím, co *není vidět*.

Hlavně v roce 1847, při příležitosti velkého nedostatku, se socialistické školy pokusily — a podařilo se jim to — zpopularizovat svou zhoubnou teorii. Dobře věděly, že nejabsurdnější propaganda má u trpících lidí vždy nějaké šance: *malesuada fames*[10].

A tak se za pomoci velkých slov — *vykořisťování člověka člověkem, spekulace s hladem, hromadění zásob* — pustily do pomluv obchodu a házely závoj přes jeho dobrodiní.

„Proč," říkaly, „necháváme na obchodnících, aby vozili potraviny ze Spojených států a z Krymu? Proč stát, departementy, obce neorganizují zásobovací službu a rezervní sklady? Prodávaly by za pořizovací cenu — a lid, chudý lid, by byl zbaven té daně, kterou odvádí svobodnému obchodu, čti sobeckému, individualistickému a anarchistickému."

Daň, kterou lid platí obchodu, to *je vidět*. Daň, kterou by lid platil státu nebo jeho agentům v socialistickém systému, to *není vidět*.

V čem spočívá ta údajná daň, kterou lid platí obchodu? V tomto: že dva lidé si vzájemně poskytnou službu, zcela svobodně, pod tlakem konkurence a za cenu, na kterou se dohodnou.

Když žaludek, který má hlad, je v Paříži, a obilí, co ho může nasytit, je v Oděse, utrpení neskončí dřív, než se obilí k žaludku přiblíží. Jsou tři způsoby, jak se to přiblížení dá uskutečnit: *za prvé* hladoví lidé si pro to obilí mohou dojít sami; *za druhé* se mohou spolehnout na ty, kdo mají tohle řemeslo; *za třetí* se mohou složit a svěřit tu operaci veřejným úředníkům.

Který z těch tří způsobů je nejvýhodnější?

Ve všech dobách, ve všech zemích — a tím více, čím jsou lidé svobodnější, osvícenější a zkušenější — zvolili lidé dobrovolně ten druhý;

přiznávám, že to mi v mých očích stačí, abych na tu stranu přenesl předpoklad. Můj duch odmítá uvěřit, že by se lidstvo jako celek mýlilo v otázce, která se ho tak zblízka týká[11].

Nicméně to prozkoumejme.

Nechat třicet šest milionů občanů, aby si vyrazili do Oděsy pro obilí, které potřebují, zjevně nelze. První způsob nestojí za nic. Spotřebitelé nemohou jednat sami, musejí sáhnout po *prostřednících* — ať úřednících, či obchodnících.

Všimněme si přitom, že právě ten první způsob by byl nejpřirozenější. V jádru věci je přece na tom, kdo má hlad, aby si došel pro obilí. Je to jeho vlastní starost; je to služba, kterou si dluží sám. Pokud mu ji někdo jiný, z jakéhokoli titulu, prokáže, a vezme mu tu starost ze zad, má ten druhý právo na odměnu. Říkám to zde proto, abych upozornil, že služby prostředníků v sobě nesou samotný princip odměny.

Ať je to jak chce, protože se musí sáhnout po tom, čemu socialisté říkají *parazit*, který ze dvou — obchodník, nebo úředník — je ten méně nákladný paraziť?

Obchod (předpokládám, že je svobodný, jinak jak bych o tom mohl uvažovat?) — obchod je, říkám, veden vlastním zájmem k tomu, aby sledoval roční doby, den po dni zjišťoval stav sklizní, dostával zprávy ze všech koutů světa, předvídal potřeby, s předstihem si zajišťoval zásoby. Má lodě pohotově, dopisovatele všude, a jeho bezprostřední zájem je nakoupit co nejlevněji, šetřit na všech podrobnostech operace a dosáhnout největších výsledků s co nejmenším úsilím. Nejsou to jen francouzští obchodníci, ale obchodníci celého světa, kdo se stará o zásobování Francie pro den potřeby; a jestliže zájem je vede neporazitelně k tomu, aby svůj úkol plnili s co nejmenšími náklady, konkurence mezi nimi je neméně neporazitelně vede k tomu, aby o všechny ušetřené peníze obohatili spotřebitele. Jakmile obilí dorazí, obchod má zájem je co nejdřív prodat, aby zrušil svá rizika, uvolnil kapitál a případně začal znovu. Řídí se porovnáváním cen a rozděluje potra-

viny po celém území země, přičemž vždycky začíná v nejdražším místě, tedy tam, kde je potřeba nejcitelnější. Nelze si tedy představit uspořádání lépe vypočítané v zájmu těch, kdo mají hlad; a krása tohoto uspořádání, kterou socialisté nevidí, plyne právě z toho, že je svobodné. — Je sice pravda, že spotřebitel musí obchodu uhradit výdaje za dopravu, překládku, skladování, provizi a tak dále; ale v jakém systému by si ten, kdo obilí jí, neměl uhradit výdaje nezbytné k tomu, aby se k němu obilí dostalo? K tomu je třeba zaplatit odměnu za poskytnutou službu; co se její výše týče, je konkurencí stlačena na nejmenší možnou míru; a co se její spravedlnosti týče, bylo by divné, kdyby pařížští řemeslníci nepracovali pro marseillské obchodníky, když marseillští obchodníci pracují pro pařížské řemeslníky.

Dejme tomu, že by stát — podle socialistického vynálezu — nastoupil místo obchodu. Co by se dělo? Prosím, aby mi někdo ukázal, kde bude pro veřejnost ta úspora. Bude v nákupní ceně? Jen si představme delegáty čtyřiceti tisíc obcí, jak v daný den a ve chvíli potřeby přijíždějí do Oděsy; představme si účinek na ceny. Bude ta úspora v nákladech? Bude potřeba méně lodí, méně námořníků, méně překládek, méně skladů — anebo nás snad někdo osvobodí od povinnosti tohle všechno platit? Bude ta úspora v zisku obchodníků? Snad vaši delegáti-úředníci pojedou do Oděsy zadarmo? Snad budou cestovat a pracovat na základě bratrství? Nebudou se muset z něčeho živit? Nebudou se jim muset platit hodiny? A věříte, že to nebude tisíckrát víc než ta dvě nebo tři procenta, která si bere obchodník — sazba, s níž je obchodník naprosto ochoten se spokojit?

A pak si pomyslete, jaká námaha vybrat tolik daní, rozdělit tolik potravin. Pomyslete na nespravedlnosti, na zneužití, jež jsou od takového podniku neoddělitelná. Pomyslete na odpovědnost, která by na vládě spočívala.

Socialisté, kteří tyhle bláznoviny vymysleli a kteří ve dnech neštěstí vdechují masám jejich obrazy do mysli, si vznešeně propůjčují titul

pokročilých lidí, a není bez jistého nebezpečí, že úzus — ten tyran jazyků — to slovo i úsudek, který s sebou nese, potvrdí. Pokročilí! To předpokládá, že tihle pánové mají delší zrak než obyčejní lidé; že jejich jediná vina je, že jsou příliš před svou dobou; a že pokud ještě nenastala doba zrušit určité svobodné služby, údajně parazitické, pak za to může veřejnost, která je ve zpoždění za socialismem. Na svou duši a svědomí: pravda je opak, a nevím, k jak barbarskému století by se musel člověk vrátit, aby v této otázce našel úroveň socialistických znalostí.

Moderní sektáři pořád staví *sdružování* proti dnešní společnosti. Nevšímají si přitom, že společnost pod svobodným zřízením *je* opravdovým sdružováním, mnohem lepším než všechna ta, která vzcházejí z jejich plodné představivosti.

Osvětleme si to na příkladu.

Aby si člověk mohl ráno obléci oděv, musela být nějaká země ohrazena, vyklučena, odvodněna, zorána, oseta určitým druhem rostlin; z té sklizně se musela živit stáda, musela odevzdat svou vlnu, ta vlna musela být spředena, utkána, obarvena a převedena na sukno; to sukno muselo být nastříháno, ušito, přeměněno v oděv. A tato řada úkonů s sebou nese spoustu dalších; neboť předpokládá použití zemědělských nástrojů, ovčínů, továren, uhlí, strojů, povozů a tak dále.

Kdyby společnost nebyla velmi reálným sdružováním, byl by ten, kdo chce mít oděv, odkázán pracovat sám, čili vykonat sám tu bezpočetnou řadu úkonů, od prvního záběru rýčem až po poslední tah jehlou.

Ale díky společenskosti, která je vlastním rysem našeho druhu, se tyto úkony rozložily na množství pracujících, a stále se dál dělí ve prospěch celku, protože s rostoucí spotřebou dokáže jedna specializovaná činnost uživit nový obor. Pak následuje rozdělení produktu, které se děje podle podílu hodnoty, který každý do celkového díla přinesl. Pokud toto není sdružování, ptám se, co je.

Všimněte si, že žádný z pracujících nevytáhl z ničeho ani ten nejmenší kousek hmoty; omezili se na to, že si vzájemně prokazovali služby, pomáhali si za společným cílem, a všichni se dají — jeden vůči druhému — pokládat za *prostředníky*. Pokud například v průběhu operace nabude doprava takového významu, že zaměstná jednu osobu, předení druhou a tkaní třetí, proč by se měla ta první pokládat za většího parazita než ty dvě ostatní? Nemá se doprava dělat? Ten, kdo ji dělá, nevěnuje jí čas a námahu? Nešetří tu námahu svým společníkům? Dělají ti dva ostatní víc nebo něco jiného než on? Nepodléhají snad všichni stejně — pokud jde o odměnu, čili o dělení produktu — zákonu smluvené ceny? Není to zcela svobodně, pro společné dobro, že se tahle dělba práce odehrává a že se tyto dohody uzavírají? Co bychom potřebovali, aby přišel nějaký socialista pod záminkou „organizace" despoticky zničit naše dobrovolné dohody, zastavit dělbu práce, nahradit součinná úsilí osamocenými a vrátit civilizaci zpět?

Je snad takto popsané sdružování o něco méně sdružováním, protože každý do něj svobodně vstupuje a svobodně z něj vystupuje, vybírá si v něm své místo, sám za sebe a na svou odpovědnost usuzuje i smlouvá a vnáší do něj pružinu a záruku vlastního zájmu? Aby si tenhle název zasloužilo, je nutné, aby přišel nějaký samozvaný reformátor a vnutil nám svou formuli a svou vůli a aby takříkajíc soustředil lidstvo sám do sebe?

Čím víc se tyto *pokročilé* školy zkoumá, tím víc je člověk přesvědčen, že v jádru je tam jen jediná věc: nevědomost, která se vyhlašuje za neomylnou a která jménem této neomylnosti volá po despotismu.

Ať mi čtenář odpustí tuto odbočku. Není nejspíš zbytečná v době, kdy filipiky proti *prostředníkům*, uniklé z knih saint-simonovských, falansterských a icarských[12], zaplavují žurnalistiku i řečniště a vážně ohrožují svobodu práce a směny.

VII. Omezení dovozu

Pan Zákazník (to ne já jsem ho tak pokřtil, to pan Charles Dupin — který ovšem od té doby… ale tehdy…)[13], pan Zákazník věnoval svůj čas i své kapitály tomu, aby ze své rudy na svých pozemcích tavil železo. Jenže příroda byla k Belgičanům štědřejší, a tak Francouzům dávali železo levněji než pan Zákazník, což znamená, že všichni Francouzi, čili Francie, mohli dané množství železa pořídit s menší prací, když si ho koupili od poctivých Vlámů. A tak, vedeni svým zájmem, to i činili: každý den bylo vidět spoustu hřebíkářů, kovářů, kolářů, mechaniků, podkovářů a oráčů, jak sami nebo přes prostředníky obstarávají si zboží v Belgii. To pana Zákazníka velmi zarmoutilo.

Zprvu ho napadlo zastavit ten zlořád vlastními silami. Bylo to to nejmenší, protože jen on tím trpěl. Vezmu si pušku, řekl si, zavěsím si k opasku čtyři pistole, naplním zásobník, přepásám si meč a takto vyzbrojen se vydám na hranici. Tam prvního kováře, hřebíkáře, podkováře, mechanika nebo zámečníka, který se objeví, aby si hleděl svých, a ne mých věcí, zabiju, aby věděl, jak to v životě chodí.

Ve chvíli odchodu panu Zákazníkovi přišly na mysl pochybnosti, které jeho válečný zápal trochu ztlumily. Řekl si: Jednak není úplně vyloučeno, že kupci železa — moji krajané a nepřátelé — vezmou tu věc špatně a místo aby se nechali zabít, zabijí mě. Dále, i kdybych nasadil všechno své služebnictvo, nedokážeme uhlídat všechny přechody. A konečně mě ten postup vyjde velmi draho, dráž, než jaký má být výsledek.

Pan Zákazník se měl smutně smířit s tím, že bude svobodný tak jako každý druhý, když mu najednou prolétl mozkem záblesk.

Vzpomněl si, že v Paříži je velká továrna na zákony. Co je zákon? řekl si. Je to opatření, jemuž, jakmile je uzákoněno, dobré či špatné, musí každý vyhovět. Pro jeho vymáhání se zřídí veřejná moc, a pro ustavení řečené veřejné moci se z národa vybírají lidé a peníze.

Kdybych tedy dokázal, že z té velké pařížské továrny vyjde maličký zákon, který by řekl: *Belgické železo je zakázáno*, dosáhl bych těchto výsledků: vláda by těch pár sluhů, které jsem chtěl poslat na hranici, nahradila dvaceti tisíci syny mých vzdorných kovářů, zámečníků, hřebíkářů, podkovářů, řemeslníků, mechaniků a oráčů. A pak, aby tahle dvacetitisícová armáda celníků zůstala v dobré kondici radosti a zdraví, vláda by jim rozdala dvacet pět milionů franků, odebraných týmž kovářům, hřebíkářům, řemeslníkům a oráčům. Stráž by byla lépe vedená; nestála by mě nic, nebyl bych vystaven surovostem překupníků, prodával bych železo za svou cenu a užíval bych si sladkou radost, že vidím náš velký národ hanebně napáleného. To by ho naučilo, aby se bez ustání vyhlašoval za průkopníka a nositele všeho pokroku v Evropě. Ó, ta rána by byla hezká a stála by za to pokusit se o ni.

Pan Zákazník se tedy vydal do továrny na zákony. — Jindy snad vyprávím příběh jeho skrytých tahů; dnes chci mluvit jen o jeho otevřených krocích. — Před pány zákonodárci rozvinul tuhle úvahu:

„Belgické železo se ve Francii prodává za deset franků, což mě nutí prodávat to své za stejnou cenu. Raději bych je prodával za patnáct, a nemohu — kvůli tomu belgickému železu, Bůh mu nebuď zdráv. Vyrobte zákon, který řekne: *Belgické železo už do Francie nesmí.* Hned svou cenu zvednu o pět franků, a tady jsou důsledky:

Za každý metrický cent[14] železa, který veřejnosti dodám, dostanu místo deseti franků patnáct, rychleji zbohatnu, rozšířím svůj podnik, zaměstnám víc dělníků. Já i moji dělníci budeme víc utrácet, k velkému prospěchu našich dodavatelů v okruhu několika mil. Ti budou mít

víc odbytu, dají víc objednávek průmyslu, a tak postupně, kus po kuse, se oživí celá země. Ten blahodárný pětifrank, který necháte spadnout do mé pokladny, bude jako kámen vhozený do jezera: pošle do dálky nekonečný počet soustředných kruhů."

Ta řeč zákonodárce okouzlila, nad zjištěním, že lze zákonem tak snadno zvýšit jmění národa, byli zcela unesení, a tak omezení dovozu odhlasovali. Co se tu mluví o práci a šetrnosti? říkali si. Nač ty namáhavé prostředky zvyšování národního bohatství, když stačí jeden dekret?

A opravdu: zákon měl všechny důsledky, které pan Zákazník slíbil; měl ovšem i jiné důsledky, protože — spravedlivě po pravdě — ten pán neuvažoval mylně, uvažoval jen *neúplně*. Když si nárokoval výsadu, poukázal na účinky, které *je vidět*, a nechal ve stínu ty, které *není vidět*. Předvedl jen dvě postavy, přestože na jevišti jsou tři. Je na nás, abychom tuto bezděčnou — nebo úmyslnou — zapomenutou věc napravili.

Ano, pětifrank odvedený takto zákonem do pokladny pana Zákazníka je pro něj a pro ty, jejichž práci má podporovat, výhodou. — A kdyby ten dekret snesl ten pětifrank z měsíce, nebyly by ty dobré účinky vyvažovány žádnými špatnými účinky. Jenže ty tajemné sto *soldů* nejdou z měsíce, nýbrž z kapsy kováře, hřebíkáře, koláře, podkováře, oráče, stavitele — jedním slovem Jakuba Dobráka, který je dnes platí, aniž by dostával o miligram železa více, než když je platil za deset franků. Hned na první pohled si člověk musí všimnout, že to celou otázku pěkně mění, neboť zisk pana Zákazníka je zjevně vyvážen *ztrátou* Jakuba Dobráka, a vše, co pan Zákazník s tím pětifrankem podnikne ve prospěch *národní práce*, byl by Jakub Dobrák učinil taktéž. Kámen padá do jedné části jezera jen proto, že mu zákon zabránil padnout do druhé.

A tak to, co *není vidět*, vyvažuje to, co *je vidět*; a jako zbytek celé operace nám zůstává nespravedlnost — a, žel, nespravedlnost spácha-

ná zákonem.

Ale to ještě není všechno. Řekl jsem, že se nechává pořád ve stínu třetí postava. Musím ji tady nechat vystoupit, aby nám odhalila druhou ztrátu pěti franků. Tím budeme mít výsledek celého vývoje.

Jakub Dobrák má patnáct franků, plod svých potů. Jsme pořád ještě v době, kdy je svobodný. Co dělá s těmi patnácti franky? Koupí si za deset franků módní artikl a tím módním artiklem platí (anebo za něj platí prostředník) ten metrický cent belgického železa. Jakubu Dobrákovi tedy zbývá ještě pět franků. Nehodí je do řeky, ale (a to *není vidět*) dá je nějakému jinému výrobci výměnou za nějaký požitek — třeba knihkupci za Bossuetovu *Rozpravu o světových dějinách*[15].

Takže pokud jde o *národní práci*, je povzbuzena ve výši patnácti franků, totiž:

— deseti franky, které jdou pařížskému módnímu zboží;

— pěti franky, které jdou knihkupci.

A pokud jde o Jakuba Dobráka, dostává za svých patnáct franků dva předměty uspokojení, totiž:

— *za prvé* metrický cent železa;

— *za druhé* knihu.

A teď přijde dekret.

Co se stane s postavením Jakuba Dobráka? A co s postavením národní práce?

Jakub Dobrák odevzdává svých patnáct franků do posledního centimu panu Zákazníkovi za jeden metrický cent železa; má teď už jen požitek z toho jednoho metrického centu železa. Ztrácí požitek z knihy nebo z jakékoli jiné rovnocenné věci. Ztrácí pět franků. Na tom se shoduje; nelze s tím nesouhlasit; nelze nesouhlasit s tím, že když omezení dovozu zvedne cenu věcí, spotřebitel ztrácí ten rozdíl.

Ale, říká se, národní práce ten rozdíl získá.

Nikoli, nezíská ho; neboť po onom dekretu je povzbuzena jen tak, jak byla povzbuzena před ním, totiž o patnáct franků.

Jenže po dekretu patnáct franků Jakuba Dobráka jde celé do hutnictví, zatímco před dekretem se dělily mezi módní obchod a knihkupectví.

Násilí, které pan Zákazník sám páchá na hranici, nebo to, které tam prostřednictvím zákona nechává páchat, se dá z morálního hlediska posuzovat velmi různě. Jsou lidé, kteří si myslí, že plenění ztrácí veškerou nemorálnost, je-li zákonné. Pokud jde o mě, neumím si představit přitěžující okolnost větší. Ať je to tak nebo onak, hospodářské výsledky jsou stejné.

Berte to z jakékoli strany, ale mějte zrak bystrý, a uvidíte, že z plenění, zákonného či nezákonného, nic dobrého nevzejde. Nepopíráme, že pro pana Zákazníka či jeho výrobu — anebo chcete-li pro *národní práci* — z toho vzejde zisk pěti franků. Jenže tvrdíme, že z toho vzejdou i dvě ztráty: jedna pro Jakuba Dobráka, který teď platí patnáct za to, co měl za deset; druhá pro národní práci, která už ten rozdíl nedostane. Vyberte si tu ze dvou ztrát, s níž vám bude po chuti vyvážit ten zisk, k němuž se přiznáváme. Ta druhá o to zůstane jako čistá ztráta.

Mravní poučení: Násilí nic nevyrábí, ničí. Oh! Kdyby násilí vyrábělo, byla by naše Francie bohatší, než je.

VIII. Stroje

„Prokletí strojům! Každý rok jejich rostoucí moc odsuzuje k pauperismu miliony dělníků tím, že jim bere práci — s prací mzdu, se mzdou chléb! Prokletí strojům!"

Takový je výkřik, který vyráží z běžného předsudku a jehož ozvěnu najdeme v novinách.

Jenže proklínat stroje znamená proklínat lidského ducha!

Co mě ohromuje, je, že se najde člověk, který se v takové nauce dokáže cítit dobře[16].

Vždyť pokud je ta nauka pravdivá, co z ní striktně plyne? Že činorodost, blahobyt, bohatství a štěstí jsou možné jen pro hloupé národy, zasažené duchovní strnulostí — pro ty, jimž Bůh neudělil ten zhoubný dar myslet, pozorovat, kombinovat, vynalézat, dosahovat větších výsledků menšími prostředky. Naopak hadry, bídné chatrče, nouze a vyhladovění jsou nevyhnutelný úděl každého národa, který hledá a nachází v železe, ohni, větru, elektřině, magnetismu, v zákonech chemie a mechaniky, jedním slovem v silách přírody, doplněk svých vlastních sil — a tady platí Rousseauovo: *Každý člověk, který myslí, je zvrhlé zvíře.*

To ještě není všechno: pokud je ta nauka pravdivá, pak — protože každý člověk myslí a vynalézá, protože každý ve skutečnosti, od prvního po posledního, v každou minutu své existence hledá, jak zapřáhnout do spolupráce přírodní síly, jak udělat víc s menším, jak snížit svou ruční práci nebo tu, kterou platí, jak dosáhnout největšího možného souhrnu uspokojení za co nejmenšího souhrnu práce — musí se

nutně vyvodit, že celé lidstvo je strháváno do úpadku právě tou inteligentní touhou po pokroku, která každého jeho člena souží.

A proto se také statistikou musí dokázat, že obyvatelé Lancashiru, prchající z této vlasti strojů, hledají práci v Irsku, kde o strojích nic nevědí; a dějinami musí být dokázáno, že barbarství zatemňuje epochy civilizace a civilizace září v časech nevědomosti a barbarství.

Zjevně je v tom nakupení rozporů něco, co uráží — a varuje nás, že problém skrývá v sobě složku řešení, která nebyla dost objasněna.

A tady je celé to tajemství: za tím, co *je vidět*, leží to, co *není vidět*. Pokusím se to osvětlit. Můj důkaz nemůže být nic jiného než opakování toho předchozího, protože jde o totožný problém.

Je přirozenou lidskou náklonností — pokud lidem v tom nebrání násilí — jít za *lacinějším*, tedy za tím, co jim při stejném uspokojení ušetří práci; a je lhostejné, zda ta láce přijde od zručného zahraničního výrobce, nebo od zručného strojního výrobce.

Teoretická námitka, kterou téhle náklonnosti předhazují, je v obou případech stejná. V obou se jí vyčítá práce, kterou zdánlivě sráží do nehybnosti. Jenže práce *nespoutaná* (ne nehybná, nýbrž *uvolněná*) je právě to, oč jde.

A proto se jí také v obou případech staví do cesty stejná praktická překážka — násilí. Zákonodárce zakazuje zahraniční konkurenci a zakazuje konkurenci strojní. — Jaký jiný prostředek by vůbec mohl existovat, jak zarazit sklon vlastní všem lidem, než jim odejmout svobodu?

V mnoha zemích, pravda, zákonodárce zasáhne jen proti jedné z těch dvou konkurencí a nad druhou se omezí na nářky. Z toho plyne jen jedna věc: že zákonodárce v té zemi je nedůsledný.

To nás nemá překvapit. Pokud člověk jde špatnou cestou, je vždy nedůsledný; jinak by zabil lidstvo. Nikdy nebylo vidět a nikdy neuvidíme, aby nějaká falešná zásada byla dovedena až do krajnosti. Řekl jsem jinde: nedůslednost je hranice absurdity. Mohl jsem dodat: a je zároveň jejím důkazem.

Pojďme k důkazu; nebude dlouhý.

Jakub Dobrák měl dva franky, jimiž nechával vydělávat dva dělníky.

A hle, přijde na uspořádání lan a závaží, které zkracuje práci na polovinu.

A tak dosáhne téhož uspokojení, ušetří jeden frank a jednoho dělníka propustí.

Propouští jednoho dělníka; to *je vidět*.

A tím, že nevidí nic jiného, lidé říkají: „Hle, jak nouze doprovází civilizaci; hle, jak je svoboda osudná pro rovnost. Lidský duch dobyl výboje, a hned nato jeden dělník navždy spadl do propasti pauperismu. Je ovšem možné, že Jakub Dobrák dál nechá pracovat oba dělníky, ale dá už každému z nich jen deset *soldů*, protože si budou konkurovat a nabízet se levněji. A tak bohatí stále bohatnou a chudí stále chudnou. Společnost se musí předělat."

Pěkný závěr, hodný úvodu!

Naštěstí jsou úvod i závěr falešné, protože za polovinou jevu, kterou *je vidět*, leží druhá polovina, kterou *není vidět*.

Není vidět ten frank, který Jakub Dobrák ušetřil, ani nutné účinky této úspory.

Protože po svém vynálezu utratí Jakub Dobrák za práci už jen jeden frank při téže zakázce, zůstává mu druhý frank k dispozici.

A pokud je tedy na světě dělník, který nabízí své nezaměstnané ruce, je také na světě kapitalista, který nabízí svůj nezaměstnaný frank. Tyto dva prvky se potkají a spojí.

A je jasné jak den, že v poměru mezi nabídkou a poptávkou práce, mezi nabídkou a poptávkou mzdy, se nic nemění.

Vynález a jeden dělník, placený prvním frankem, teď dělají dílo, které předtím konali dva dělníci.

Druhý dělník, placený druhým frankem, vytváří dílo nové.

Co se tedy ve světě změnilo? Je o jedno národní uspokojení víc; jinými slovy, vynález je čistý výboj, čistý zisk pro lidstvo.

Z formy, kterou jsem svému důkazu dal, by někdo mohl vyvodit tenhle závěr:

„Všechen plod strojů sbírá kapitalista. Dělnická třída z nich trpí sice jen přechodně, ale nikdy z nich nemá zisk; protože podle vás samých stroje přesouvají část národní práce, aniž ji — pravda — zmenšují, ale aniž ji také zvětšují."

V plánu této knížečky není zodpovědět všechny námitky. Jediným jejím cílem je bojovat proti jednomu obvyklému, velmi nebezpečnému a velmi rozšířenému předsudku. Chtěl jsem dokázat, že nový stroj uvolní jistý počet rukou jen tím, že spolu s nimi — a *nutně* — uvolní i mzdu, která jim byla placena. Tyto ruce a tato odměna se spojí, aby vyrobily to, co bylo před vynálezem nemožné vyrobit; z toho plyne, že konečným výsledkem vynálezu je *zvýšení uspokojení při stejné práci*.

Kdo tenhle přebytek uspokojení sbírá?

Ano, nejprve kapitalista, vynálezce, ten první, kdo stroj úspěšně použije — a to je odměna jeho ducha a jeho smělosti. V takovém případě, jak jsme před chvílí viděli, dosáhne na nákladech výroby úspory; a ta úspora, ať se utratí jakkoli (a vždy se utratí), zaměstná přesně tolik rukou, kolik jich stroj propustil.

Brzy ho ale konkurence donutí snížit prodejní cenu právě o tu úsporu.

A tehdy už vynálezce z vynálezu nemá užitek sám; má ho kupec výrobku, spotřebitel, veřejnost — včetně dělníků, jedním slovem lidstvo.

A co *není vidět*, je, že úspora, takto zajištěná všem spotřebitelům, tvoří fond, z něhož mzda čerpá potravu, jíž se nahrazuje to, co stroj zbavil obživy.

A tak když vezmeme předchozí příklad znovu: Jakub Dobrák dostane výrobek za cenu dvou franků vyplacených na mzdě.

Díky svému vynálezu ho ruční práce stojí už jen jeden frank.

Dokud výrobek prodává za stejnou cenu, je o jednoho dělníka míň zaměstnáno výrobou tohoto konkrétního předmětu; to *je vidět*. Jenže

je o jednoho dělníka víc zaměstnáno frankem, který Jakub Dobrák ušetřil; to *není vidět*.

Když je potom Jakub Dobrák přirozeným chodem věcí donucen snížit cenu výrobku o jeden frank, přestane šetřit; už nedisponuje jedním frankem na to, aby jím národní práci zadal novou výrobu. Jenže v tomto ohledu nastupuje místo něj kupec, a tím kupcem je lidstvo. Každý, kdo si ten výrobek koupí, zaplatí o frank míň, ušetří jeden frank — a nutně má tuto úsporu ve službě mzdového fondu: a to je opět to, co *není vidět*.

Dávalo se tomuto problému strojů ještě jiné řešení, založené na faktech.

Říkalo se: Stroj snižuje náklady výroby a tlačí cenu výrobku dolů. Pokles ceny vyvolá nárůst spotřeby, ta si vyžádá nárůst výroby, a v konečném součtu po vynálezu nasadí stejně nebo více dělníků, jako jich bylo třeba předtím. Jako příklad se uvádí knihtisk, přádelna, tiskařské stroje a tak dále.

Tenhle důkaz není vědecký.

Z něho by se muselo vyvodit, že pokud spotřeba toho konkrétního výrobku zůstane víceméně stejná, bude stroj práci škodit. — A to tak není.

Dejme tomu, že v nějaké zemi všichni lidé nosí klobouky. Jestliže se nějakým strojem podaří cenu klobouku snížit na polovinu, nijak z toho neplyne, že se jich bude spotřebovávat dvakrát tolik.

Řeklo by se v tom případě, že část národní práce byla sražena do nehybnosti? Ano, podle vulgárního důkazu. Ne, podle mého; neboť i kdyby se v té zemi ani o jeden klobouk víc nekoupilo, celkový fond mezd by zůstal nedotčen; o co by přišel kloboučnický obor, to by se našlo v úspoře každého spotřebitele a odtud by se zaplatila veškerá práce, kterou stroj udělal zbytečnou, a vyvolal by se nový rozvoj všech oborů.

A tak se věci opravdu dějí. Viděl jsem noviny po osmdesáti francích, dnes stojí osmačtyřicet. To je úspora dvaatřicet franků pro předplatitele. Není jisté — aspoň není nutné — aby těch dvaatřicet franků pořád mířilo do novinářského oboru; co je ale jisté a nutné, je, že pokud nevezmou tento směr, vezmou nějaký jiný. Jeden si za ně předplatí víc novin, druhý se bude líp stravovat, třetí se bude líp oblékat, čtvrtý si pořídí lepší nábytek.

A tak si jsou obory solidární. Tvoří ohromný celek, jehož všechny části si tajnými průplavy posílají zprávy. Co se ušetří v jedné, prospěje všem. Na čem záleží, je dobře pochopit, že nikdy, nikdy úspory nejdou na úkor práce a mezd[17].

IX. Úvěr

Odjakživa, ale hlavně v posledních letech, se myslelo na to, že by se bohatství zevšeobecnilo tím, že se zevšeobecní úvěr.

Nemyslím, že přeháním, když řeknu, že od únorové revoluce[18] vychrlily pařížské tiskárny přes deset tisíc brožur, které tohle řešení *sociálního problému* vychvalují.

Toto řešení má, žel, za základ pouhou optickou iluzi — pokud ovšem iluze může být základem.

Začne se tím, že se splete hotovost se zbožím, pak se splete papírová měna s hotovostí, a z těchto dvou záměn se potom chce vyvodit nějaká skutečnost.

V téhle otázce je naprosto nutné zapomenout na peníze, mince, bankovky a jiné nástroje, jimiž výrobky přecházejí z ruky do ruky, a vidět jen samotné výrobky, které jsou skutečnou látkou půjčky.

Neboť když si rolník půjčí padesát franků na koupi pluhu, nepůjčuje se mu ve skutečnosti padesát franků, nýbrž ten pluh.

A když si obchodník půjčí dvacet tisíc franků na koupi domu, nedluží dvacet tisíc franků, dluží ten dům.

Peníze se tu objevují jen proto, aby usnadnily domluvu několika stran.

Petr nemusí být ochoten půjčit svůj pluh a Jakub může být ochoten půjčit své peníze. Co dělá tedy Vilém? Půjčí si Jakubovy peníze a za ně koupí Petrův pluh.

Jenže ve skutečnosti si nikdo nepůjčuje peníze kvůli penězům samotným. Peníze se půjčují, aby se dospělo ke zboží.

Nuže, v žádné zemi nemůže z ruky do ruky přejít víc zboží, než ho je.

Ať je sebevíc oběživa a papíru v oběhu, soubor dlužníků nemůže dostat víc pluhů, domů, nástrojů, zásob a surovin, než jich soubor věřitelů může dodat.

Vryjme si do hlavy, že každý dlužník předpokládá věřitele a že každá půjčka obnáší zapůjčení.

Co tedy, při takto položené otázce, mohou úvěrové instituce udělat dobrého? Mohou dlužníkům a věřitelům usnadnit, aby se našli a dohodli. Nemohou však okamžitě zvětšit množství předmětů, které se půjčují a vypůjčují.

A to by přitom bylo potřeba, aby bylo dosaženo cíle reformátorů, protože ti nechtějí nic menšího než dát pluhy, domy, nástroje, zásoby, suroviny do rukou všech, kdo si je přejí.

A co pro to vymýšlejí?

Dát půjčce záruku státu.

Prohlédněme si tu věc do hloubky, protože je v ní něco, co *je vidět*, a něco, co *není vidět*. Zkusme vidět obě věci.

Dejme tomu, že by na světě byl jen jeden pluh a dva rolníci by o něj usilovali.

Petr je držitelem jediného pluhu, který je ve Francii k dispozici. Jan a Jakub si ho chtějí vypůjčit. Jan svou poctivostí, svým majetkem, svou dobrou pověstí nabízí záruky. Lidé mu věří; má *úvěr*. Jakub nevzbuzuje důvěru nebo jí vzbuzuje míň. Přirozeně se stane, že Petr pluh půjčí Janovi.

Jenže tu, pod socialistickou inspirací, zasáhne stát a řekne Petrovi: Půjč svůj pluh Jakubovi, zaručuji ti splacení, a tahle záruka je lepší než Janova, protože Jan má za sebe pouze sebe, kdežto já — pravda — nemám nic, zato ale disponuji jměním všech poplatníků; z jejich peněz ti v případě potřeby zaplatím jistinu i úrok.

Následkem toho Petr půjčí pluh Jakubovi: to *je vidět*.

A socialisté si mnou ruce a říkají: Vidíte, jak se nám plán povedl. Díky zásahu státu má chudák Jakub pluh. Nebude už muset motykou kopat zem; vydal se cestou ke blahobytu. Je to pro něj dobro a pro národ jako celek zisk.

Ale ne, pánové, pro národ to zisk není, protože tady je, co *není vidět*.

Není vidět, že Jakub dostal ten pluh jen proto, že ho nedostal Jan.

Není vidět, že když Jakub místo kopání orá, Jan bude odkázán na kopání místo orání.

A tedy že to, co se vydávalo za zvýšení půjček, je jen přesun půjčky.

Navíc *není vidět*, že tenhle přesun v sobě obnáší dvě hluboké nespravedlnosti.

Nespravedlnost vůči Janovi, který — poté co si svou poctivostí a činorodostí úvěr zasloužil a vydobyl — je ho zbaven.

Nespravedlnost vůči poplatníkům, vystaveným tomu, aby platili dluh, který se jich netýká.

Řekne se snad, že vláda nabízí Janovi stejné úlevy jako Jakubovi? Jenže když je k dispozici jen jeden pluh, dva se nemohou půjčit. Argumentace se tedy pořád vrací k tomu, že díky zásahu státu se bude dělat víc půjček, než se jich dá udělat; neboť ten pluh tu zastupuje množství volných kapitálů.

Zjednodušil jsem, pravda, celou operaci na její nejprostší vyjádření; vyzkoušejte ale na stejném prubířském kameni ty nejsložitější vládní úvěrové instituce a přesvědčíte se, že nemohou mít jiný výsledek než tenhle: přesunout úvěr, ne jej *zvětšit*. V dané zemi a v dané době je jen určitá suma kapitálů k dispozici, a všechny se umístí. Tím, že stát ručí za nesolventní dlužníky, může sice zvýšit počet dlužníků, a tak zvýšit úrokovou sazbu (vždy na úkor poplatníka), ale co udělat nemůže, je zvýšit počet věřitelů a objem celkových půjček.

Ať mi však nikdo nepodsouvá závěr, od něhož mě Bůh chraň. Říkám, že zákon nemá uměle zvýhodňovat půjčky; neříkám, že je má

uměle překážet. Pokud se v našem hypotečním režimu nebo jinde objeví překážky šíření a užívání úvěru, ať se odstraní; nic lepšího, nic spravedlivějšího. Jenže to je spolu se svobodou vše, co mají od zákona reformátoři hodní toho jména žádat[19].

X. Alžírsko

Hle, čtyři řečníci se perou o řečniště. Nejprve mluví všichni najednou, pak jeden po druhém. Co pověděli? Pěkné věci, to jistě: o moci a velikosti Francie, o nutnosti sít, aby se mohlo sklízet, o skvělé budoucnosti naší obrovské kolonie, o výhodě vylít do dálky přetékající obyvatelstvo a tak dál, a tak dál — nádherné kousky výmluvnosti, pokaždé ozdobené touhle závěrečnou pointou:

„Odhlasujte padesát milionů (plus mínus) na stavbu přístavů a cest v Alžírsku, na přepravu kolonistů, na postavení jejich domů, na vymýcení jejich polí. Tím ulevíte francouzskému pracujícímu, povzbudíte africkou práci a zúročíte marseillský obchod. Vše je zisk."

Ano, je to pravda — pokud se na těch padesát milionů díváme teprve od okamžiku, kdy je stát utratí; pokud se díváme, kam jdou, a ne odkud přicházejí; pokud počítáme jen dobro, které udělají poté, co vyjdou z pokladny výběrčích, a ne zlo, které udělá, ani dobro, kterému zabrání, jejich přesun do té pokladny. Ano, z tohohle úzkého hlediska je vše zisk. Dům postavený v Berberii, to *je vidět*; přístav vybudovaný v Berberii[20], to *je vidět*; práce rozpoutaná v Berberii, to *je vidět*; o pár rukou méně ve Francii, to *je vidět*; velký ruch zboží v Marseille, to *je vidět*.

Jenže je tu i něco, co *není vidět*. Je to, že těch padesát milionů utracených státem už nemůže utratit — jak by býval utratil — poplatník. Ze všeho dobra, které se přisuzuje provedenému veřejnému výdaji, se musí odečíst všechno zlo z toho, že nebyl vykonán výdaj soukromý. Pokud ovšem někdo nedojde až k tvrzení, že Jakub Dobrák by s těmi

pětifranky, které si poctivě vydělal a které mu daň vzala, byl neudělal nic; takové tvrzení je absurdní, protože když si dal práci je vydělat, znamená to, že doufal, že z jejich použití bude mít požitek. Byl by si nechal opravit plot kolem zahrady, a teď to nemůže udělat — to *není vidět*. Byl by si dal pole pohnojit vápencem, a teď to nemůže udělat — to *není vidět*. Byl by na svůj domek přidal další patro, a teď to nemůže — to *není vidět*. Byl by si rozšířil nářadí, a teď to nemůže — to *není vidět*. Byl by se lépe stravoval, lépe oblékal, dal by syny lépe vyučit, zaokrouhlil by dceři věno, a teď to nemůže — to *není vidět*. Byl by vstoupil do spolku vzájemné pomoci, a teď to nemůže — to *není vidět*. Na jedné straně odebrané požitky a zničené prostředky; na druhé straně práce kopáče, tesaře, kováře, krejčího, učitele ve vesnici, kterou by Jakub Dobrák byl býval podnítil a která se místo toho ocitá *zničena* — to pořád *není vidět*.

Hodně se počítá s budoucí prosperitou Alžírska; budiž. Ale ať se bere do počtu i ta ochablost, kterou mezitím nevyhnutelně postihuje Francii. Ukazují mi marseillský obchod; jenže pokud se dělá za peníze vybrané daní, já ukážu stejně velký obchod zničený ve zbytku země. Říkají: „Hle, kolonista převezený do Berberie; je to úleva pro obyvatelstvo, které v zemi zůstává." Odpovídám: Jak je to možné, když s převozem toho kolonisty do Alžíru se tam převezl i dvakrát nebo třikrát větší kapitál, který by ho byl uživil ve Francii[21]?

Jediný cíl, který mám před očima, je vysvětlit čtenáři, že za každým veřejným výdajem leží za zdánlivým dobrem i zlo, které se hůře rozpozná. Pokud to na mně záleží, chtěl bych v něm vypěstovat zvyk vidět oboje a obé brát v úvahu.

Když je navržen nějaký veřejný výdaj, musí se zkoumat sám o sobě, nezávisle na údajném povzbuzení, které by z něho vzešlo pro práci — protože toto povzbuzení je přelud. Co v tomto ohledu udělá výdaj veřejný, udělal by stejně výdaj soukromý. Zájem práce je tedy vždy mimo spor.

Předmětem této knihy není hodnotit vnitřní zásluhy veřejných výdajů věnovaných Alžírsku.

Nemohu si nicméně odpustit jednu obecnou poznámku. Předpoklad je vždy nepříznivý výdajům kolektivním formou daně. Proč? Zde je důvod.

Nejprve, spravedlnost vždy trochu utrpí. Protože Jakub Dobrák se musel potit, aby si vydělal svůj pětifrank — s cílem získat nějaký požitek — je přinejmenším mrzuté, že fiskus zasáhne, aby Jakubovi Dobrákovi ten požitek sebral a svěřil ho jinému. Jistě, na fisku nebo na těch, kdo s ním manipulují, teď je, aby udal dobré důvody. Viděli jsme, že stát udává jeden otřesný, když říká: *Z těch sto soldů dám pracovat dělníkům*; neboť Jakub Dobrák (jakmile ztratí šedý zákal) neopomene odpovědět: „Hrome! Z těch sto soldů bych je byl dal pracovat sám."

A když tento důvod odložíme, ostatní se ukážou v celé své nahotě a rozprava mezi fiskem a chudákem Jakubem se tím nesmírně zjednoduší. Když mu stát řekne: *Beru ti sto soldů, abych zaplatil četníka, který tě osvobozuje od toho, aby ses musel hlídat sám; abych vydláždil ulici, kterou chodíš každý den; abych odměnil soudce, který ti ochraňuje tvůj majetek a tvoji svobodu; abych živil vojáka, který hájí naše hranice*, Jakub Dobrák zaplatí beze slova — anebo se velmi mýlím. Jenže pokud mu stát řekne: *Beru ti sto soldů, abych ti dal jeden sold prémie v případě, že budeš dobře obdělávat svoje pole; nebo abych tvého syna nechal naučit něco, co ty si nepřeješ, aby se učil; nebo aby si pan ministr přidal na svůj oběd sto první jídlo; beru ti je, abych postavil chaloupku v Alžírsku — a ještě ti každý rok vezmu sto soldů navíc, abych v ní vydržoval kolonistu; a dalších sto, abych vydržoval vojáka, který toho kolonistu hlídá; a dalších sto, abych vydržoval generála, který toho vojáka hlídá, a tak dále, a tak dále*, mám dojem, jako bych slyšel chudáka Jakuba, jak křičí: „Tohle zákonné zřízení se nápadně podobá zřízení lesa Bondy!"[22] A protože stát tuhle námitku předvídá, co udělá? Všechno zamotá; nechá právě ten odporný důvod — který by na věc neměl mít žádný vliv

— vystoupit do popředí; mluví o účinku těch sto soldů na práci; předvede kuchaře a dodavatele ministra; předvede kolonistu, vojáka, generála, žijící z těch pěti franků; předvede zkrátka to, co *je vidět*; a dokud se Jakub Dobrák nenaučí stavět vedle toho i to, co *není vidět*, bude pořád tahán za nos. Proto se snažím ho to naučit těmito mocnými údery opakování.

Z toho, že veřejné výdaje přesouvají práci a nezvětšují ji, vzniká proti nim druhá závažná výhrada. Přesunout práci znamená přesunout pracující, znamená to narušovat přirozené zákony, které řídí rozmístění obyvatelstva po území. Když je 50 milionů ponecháno poplatníkovi, poplatník je všude, a tak ty peníze živí práci ve čtyřiceti tisících obcích Francie; působí ve smyslu pouta, které každého drží na jeho rodné půdě; rozkládají se mezi všechny možné pracovníky a všechna myslitelná odvětví. Jestliže ale stát těch 50 milionů občanům vysaje, nakupí je a utratí v jednom určitém místě, přitáhne na to místo úměrně velké množství přesunuté práce, odpovídající počet vykořeněných pracujících, pohyblivé obyvatelstvo bez třídy — a troufám si říct, nebezpečné, až budou peníze vyčerpány! Ale stane se tohle (a tím se vracím k mému tématu): tahle horečnatá činorodost, takříkajíc nafouknutá na úzké prostoře, bije všem do očí — to *je vidět*; lid tleská, žasne nad krásou a snadností toho postupu a žádá jeho opakování a rozšíření. Co nevidí, je, že stejné množství práce, pravděpodobně rozumnější, bylo sraženo do nehybnosti ve zbytku Francie.

XI. Spořivost a přepych

Nejen u veřejných výdajů to, co *je vidět*, zastírá to, co *není vidět*. Když tenhle jev nechává polovinu politické ekonomie ve stínu, dovádí k falešné mravnosti. Vede národy k tomu, aby pokládaly své zájmy mravní a své zájmy hmotné za protichůdné. Co odrazujícího a smutnějšího! Jen pohleďme:

Není otce rodiny, který by si za povinnost nepokládal naučit děti pořádek, uspořádanost, hospodárnost, šetrnost, umírněnost ve výdajích.

Není náboženství, které by nehřímalo proti okázalosti a přepychu. To je dobře; jenže na druhou stranu, co populárnějšího než tyhle sentence:

„Hromadit poklady znamená vysušovat žíly lidu."

„Přepych velkých dělá blahobyt malých."

„Marnotratníci se ničí, ale obohacují stát."

„Z přebytku bohatého klíčí chléb chudého."

Mezi mravní myšlenkou a myšlenkou společenskou je zde zjevný rozpor. Kolik je význačných duchů, kteří po konstatování toho sporu dokážou pokojně odpočívat! To jsem nikdy nedokázal pochopit; neboť mi připadá, že nelze zažít nic bolestivějšího než vidět v lidstvu dvě protichůdné tendence. Jakže! Lidstvo prý dochází k úpadku stejně jedním jako druhým extrémem! Šetrné upadá do nouze; marnotratné se propadá do mravního úpadku!

Naštěstí lidové maximy ukazují v nepravém světle spořivost i přepych, protože berou v úvahu jen bezprostřední důsledky, které *jsou*

vidět, a nikoli pozdější účinky, které *vidět nejsou*. Zkusme ten neúplný pohled napravit.

Mondor a jeho bratr Ariste si rozdělili otcovský podíl a každý má padesát tisíc franků ročního důchodu. Mondor provozuje módní „filantropii". Je to, čemu se říká pařez na peníze. Několikrát za rok vymění nábytek, povozy obměňuje každý měsíc; o důmyslných způsobech, jichž využívá, aby se jich zbavil co nejrychleji, se dnes mluví: zkrátka, všechny požitkáře Balzaca a Alexandra Dumase přebíjí.

A je slyšet ten koncert chvály, který ho pořád provází! „Jen nám pěkně vypravujte o Mondorovi! Ať žije Mondor! Je to dobrodinec dělníka, je to prozřetelnost lidu. Pravda, válí se v hýření, špiní kolemjdoucí; jeho důstojnost a důstojnost lidská tím trochu trpí... Jenže co, i když není užitečný sám sebou, je užitečný svým jměním. Nutí peníze obíhat; jeho dvůr nikdy nevyprázdní dodavatele, kteří pokaždé odejdou spokojeni. Neříká se snad, že zlato je kulaté proto, aby se kutálelo?"

Ariste si zvolil docela jiný způsob života. Není-li *sobec*, je aspoň *individualista*, protože své výdaje promýšlí, hledá jen umírněné a rozumné požitky, myslí na budoucnost svých dětí, a — řekněme to naplno — *šetří*.

A je slyšet to, co o něm říká dav!

„Nač je ten lakomý boháč, ten držgrešle? Jistě, je něco úctyhodného a dojemného v prostotě jeho života; je ostatně vlídný, dobročinný, štědrý, ale *počítá*. Nespotřebuje všechny své příjmy. Jeho dům nezáří a nehrčí ve dne v noci. Jakou vděčnost si u čalouníků, kočárníků, koňařů a cukrářů vysloužíš?"

Tyto úsudky, pro mravnost zhoubné, se zakládají na tom, že jedna věc bije do očí: útrata marnotratníka; a druhá se očím skrývá: stejná, ba vyšší útrata šetrného.

Jenže věci byly božským vynálezcem společenského řádu uspořádány tak obdivuhodně, že i v tomto, jako ve všem, politická ekonomie

a mravnost — zdaleka se nestřetávají — se shodují, a že moudrost Aristova není jen důstojnější, ale také prospěšnější než pošetilost Mondorova.

A když říkám prospěšnější, nemyslím jen Aristovi samotnému nebo společnosti jako celku, ale prospěšnější *dnešním* dělníkům, *dnešnímu* průmyslu.

Abychom to dokázali, stačí nám podívat se duchem na ty skryté důsledky lidských jednání, které tělesné oko nevidí.

Ano, Mondorova marnotratnost má účinky viditelné každému zraku: každý vidí jeho berlíny, landaury, faetony, lahodné malby na jeho stropech, bohaté koberce, lesk vyrážející z jeho domu. Každý ví, že jeho čistokrevní koně běhají na dostizích. Večeře, které pořádá v Hôtelu de Paris, zastavují dav na bulváru a lidé si říkají: *Hle, hodný chlapík, který si zdaleka nic z příjmů neukládá, a pravděpodobně nahlodává i kapitál.* — To *je vidět*.

Není tak snadné vidět — z hlediska zájmu pracujících — co se děje s příjmy Aristovými. Pojďme je však stopovat, a přesvědčíme se, že všechny, až do posledního haléře, zaměstnávají dělníky stejně jistě jako příjmy Mondorovy. Je tu jen jeden rozdíl: bláznivá útrata Mondorova je odsouzena bez ustání se zmenšovat a dojít k nevyhnutelnému konci; moudrá útrata Aristova bude růst rok od roku.

A je-li tomu tak, pak se jistě veřejný zájem shoduje s mravností.

Ariste vydává na sebe a svůj dům dvacet tisíc franků ročně. Pokud by mu to ke štěstí nestačilo, nezasloužil by jméno moudrého. — Je dotčen zly, která tíží chudé třídy; cítí ve svědomí povinnost přinést nějakou úlevu a věnuje deset tisíc franků na dobročinné skutky. — Mezi obchodníky, výrobci a zemědělci má přátele, kteří jsou v přechodné tísni. Ptá se po jejich situaci, aby jim mohl rozvážně a účinně přijít na pomoc, a vyhrazuje si na toto dílo dalších deset tisíc franků. — A konečně nezapomíná, že má dcery, kterým musí dát věno, a syny, jimž

musí zajistit budoucnost, a v souladu s tím si ukládá povinnost každý rok ušetřit a investovat deset tisíc franků.

Takhle tedy vypadá použití jeho příjmů.

Projděme každou tu položku zvlášť, a uvidíme, že ani jediný haléř neunikne národní práci.

1. *Osobní výdaje.* Ty mají na dělníky a dodavatele účinky úplně stejné jako výdaj stejné výše, kdyby ho udělal Mondor. To je zjevné samo o sobě; o tom už nemluvme.
2. *Dobročinnost.* Těch deset tisíc franků, které jsou tomuto určení věnovány, také krmí průmysl; dostanou se k pekaři, k řezníkovi, k obchodníkovi oděvem a nábytkem. Jenže chléb, maso a oděvy neslouží přímo Aristovi, ale těm, které si místo sebe dosadil. Nuže, tato prostá záměna jednoho spotřebitele za jiného nijak celkový průmysl neovlivňuje. Ať Ariste utratí sto *soldů*, nebo ať nějakého nešťastníka poprosí, aby je utratil místo něho, je to jedno a totéž.
3. *Přátelské služby.* Přítel, kterému Ariste půjčí nebo dá deset tisíc franků, je nedostává proto, aby je zahrabal; to by vybočovalo z našeho předpokladu. Použije je buď na nákup zboží, nebo na zaplacení dluhů. V prvním případě je průmysl povzbuzen. Troufne si někdo tvrdit, že průmysl má větší zisk z toho, že Mondor koupí čistokrevného koně za deset tisíc franků, než z toho, že Ariste nebo jeho přítel koupí deset tisíc franků látek? Jestliže tato suma slouží k zaplacení dluhu, jediný výsledek je, že vystoupí třetí osoba, věřitel, který těch deset tisíc dostane — a jistě je použije na něco ve svém obchodě, ve své továrně nebo ve svém hospodářství. Je to o jednoho prostředníka víc mezi Aristem a dělníky. Jména se mění, výdaj zůstává, a povzbuzení průmyslu také.
4. *Spořivost.* Zbývá těch deset tisíc franků ušetřených — a tady se, z hlediska povzbuzení umění, průmyslu, práce, dělníků, zdá Mon-

dor výrazně vyšší než Ariste, ačkoli co se mravnosti týče, zdá se Ariste poněkud výš než Mondor.

Není mi nikdy fyzicky volno — až do pocitu bolesti — když vidím zdání takových rozporů mezi velkými zákony přírody. Kdyby bylo lidstvo donuceno volit mezi dvěma stranami, z nichž jedna raní jeho zájmy a druhá jeho svědomí, nezbylo by než zoufat nad jeho budoucností. Naštěstí tomu tak není[23]. — A abychom viděli, že Ariste získá zpět nejen svou mravní převahu, ale i tu hospodářskou, stačí pochopit tuto útěšnou poučku, jež není o nic méně pravdivá kvůli tomu, že vypadá paradoxně: *Šetřit znamená utrácet.*

Jaký cíl má Ariste, když šetří deset tisíc franků? Snad zahrabat ve své zahradě dva tisíce pětifranků? Jistěže ne, chce zvětšit svůj kapitál a svůj důchod. Proto peníze, které nepoužije ke koupi osobních uspokojení, používá ke koupi pozemků, domu, státních rent, průmyslových akcií, nebo je ukládá u obchodníka či bankéře. Sledujte ty pětifranky ve všech těchto případech a přesvědčíte se, že prostřednictvím prodávajících nebo dlužníků zaměstnávají práci stejně jistě, jako kdyby je Ariste po příkladu svého bratra byl vyměnil za nábytek, šperky a koně.

Neboť když Ariste kupuje za deset tisíc franků pozemky nebo renty, rozhoduje se podle toho, že nemá potřebu tu částku utratit — vždyť právě z toho si mu děláte výtku.

Jenže stejně tak ten, kdo mu ty pozemky nebo renty prodává, se rozhoduje podle toho, že těch deset tisíc franků potřebuje nějak utratit.

Takže útrata se v každém případě odehraje, buď přes Arista, nebo přes ty, kdo nastoupí na jeho místo.

Z hlediska dělnické třídy, z hlediska povzbuzení práce není mezi Aristovým a Mondorovým chováním žádný rozdíl kromě jediného: Mondor svou útratu dělá přímo on sám a kolem sebe, takže je ji vidět. Aristova se zčásti odehrává přes prostředníky a daleko, takže ji vidět

není. Jenže ve skutečnosti — a pro toho, kdo umí přiřadit účinky k příčinám — ta útrata, která *není vidět*, je stejně jistá jako ta, která *je vidět*. Dokazuje to, že v obou případech pětifranky *obíhají* a že jich v pokladně moudrého nezůstává víc než v pokladně rozhazovače.

Je tedy mylné říkat, že spořivost průmyslu v daný okamžik škodí. V tomto ohledu je stejně blahodárná jako přepych.

Ale o kolik je *lepší*, nezůstane-li myšlenka uzavřená v hodině, která prchá, nýbrž obsáhne-li delší období!

Uplyne deset let. Co se stalo s Mondorem, s jeho jměním a s jeho velkou popularitou? Všechno zmizelo, Mondor je zruinován; místo aby každý rok rozlíval do společenského těla šedesát tisíc franků, je mu snad na obtíž. V každém případě už nedělá radost svým dodavatelům, už se nepočítá mezi podněcovatele umění a průmyslu, dělníkům už není k ničemu — a stejně tak jeho potomstvo, které zanechá v nouzi.

Po stejných deseti letech Ariste nejenže dál všechny své příjmy vrhá do oběhu, ale vrhá tam příjmy, které z roku na rok rostou. Zvětšuje národní kapitál, čili fond, z něhož se platí mzda; a protože na velikosti tohoto fondu závisí poptávka po pracovních rukou, přispívá k postupnému zvyšování odměny dělnické třídy. Umře-li, zanechá děti, které vzdělal tak, aby mohly v tomto díle pokroku a civilizace nastoupit po něm.

Z hlediska mravnosti je převaha spořivosti nad přepychem nesporná. Je potěšující pomyslet, že totéž platí i z hlediska hospodářského pro každého, kdo se nezastaví u bezprostředních účinků jevu a dokáže své zkoumání dovést až k jejich konečným účinkům.

XII. Právo na práci, právo na zisk

„Bratři, složte se na to, abyste mi obstarali práci za cenu, kterou vám určíte.“ To je právo na práci, socialismus elementární, čili prvního stupně.

„Bratři, složte se na to, abyste mi obstarali práci za cenu, kterou si určím já.“ To je právo na zisk, socialismus vytříbený, čili druhého stupně.

Jedno i druhé žije z těch svých účinků, které *je vidět*. Zahyne na účinky, které *není vidět*.

Co *je vidět*, je práce a zisk vzbuzený společným příspěvkem. Co *není vidět*, jsou práce a zisky, k nimž by týž příspěvek dal podnět, kdyby byl ponechán poplatníkům.

V roce 1848 se právo na práci na okamžik ukázalo ze dvou stran. To stačilo, aby bylo před veřejným míněním zruinováno.

Jedna z těch stran se jmenovala *národní dílny*[24].

Druhá: *pětačtyřicet centimů*[25].

Z ulice Rivoli každý den plynuly do národních dílen miliony. To je krásná strana mince.

Jenže tady je rub. Aby z pokladny mohly miliony vyjít, musely do ní nejprve vejít. A proto se organizátoři práva na práci obrátili na poplatníky.

A sedláci říkali: Musím zaplatit pětačtyřicet centimů. A tak si odřeknu nový oblek, nedám si pole pohnojit vápencem, nedám si opravit dům.

A dělníci na venkově říkali: Když si náš měšťan odřekne oblek, bude míň práce pro krejčího; když si nedá pole pohnojit, bude míň práce pro kopáče; když si nedá opravit dům, bude míň práce pro tesaře a zedníka.

Tenkrát bylo dokázáno, že z jednoho pytle se neumele dvakrát a že práce placená vládou se dělá na úkor práce placené poplatníkem. To byl konec práva na práci, které se ukázalo být přeludem — a zároveň nespravedlností.

A přesto právo na zisk, které je jen zveličením práva na práci, je dál naživu a daří se mu znamenitě.

Není v té úloze, kterou protekcionista nutí hrát společnost, cosi hanebného?

Říká jí:

Musíš mi dát práci, a navíc práci výnosnou. Hloupě jsem si vybral obor, který mi každoročně dává deset procent ztráty. Pokud mým krajanům uložíš příspěvek dvacet franků a mně ho dáš, moje ztráta se změní v zisk. Nuže, zisk je *právo*; dlužíš mi ho.

Společnost, která tohohle sofistu poslouchá, která se zatěžuje daněmi, aby ho uspokojila, která si nevšímá, že ztráta nějakého oboru je přesto ztrátou, i když druhé nutíte, aby ji vyrovnali — ta společnost, pravím, si zaslouží břemeno, které jí uložíme.

Takže, jak je to vidět z četných námětů, které jsem probral: *Neznat politickou ekonomii znamená nechat se oslepit bezprostředním účinkem jevu; znát ji znamená pojímat ve své mysli a ve svém předvídání souhrn všech účinků*[26].

Mohl bych tady témuž zkoušení podrobit spoustu dalších otázek. Ustupuji však před jednotvárností stále stejného důkazu a končím tím, že na politickou ekonomii uplatním to, co Chateaubriand řekl o dějinách:

V dějinách jsou — píše — dva důsledky: jeden bezprostřední, který je ihned známý, druhý vzdálený, který není vidět hned. Tyto důsledky si často protiřečí; první vycházejí z naší krátké moudrosti, druhé z moudrosti trvalé. Prozřetelnostní událost se objevuje až po události lidské. Bůh povstává za lidmi. Jakkoli chcete popírejte vyšší radu, nesouhlaste s jejím působením, přete se o slova, nazývejte to, co lid nazývá *prozřetelností*, silou věcí nebo rozumem; ale pohleďte na konec dokonaného činu, a uvidíte, že vždy přinesl opak toho, co se od něho čekalo — pokud nebyl postaven od začátku na mravnosti a spravedlnosti.

Poznámky překladatele

1. *Poznámka vydavatele:* Pamflet vyšel v červenci 1850. Autor na něm pracoval už přes rok. Zdržení mělo kuriózní příčinu: při stěhování z ulice Choiseul na ulici Alger ztratil Bastiat rukopis. Po dlouhém a marném hledání se rozhodl dílo napsat celé znovu. Vzal si za hlavní základ argumentace projevy nedávno pronesené v Národním shromáždění. Když práci dokončil, vytkl si, že je příliš vážná, hodil druhý rukopis do ohně a napsal ten, který zde přetiskujeme.
2. *Poznámka vydavatele:* Bastiat tuto myšlenku rozvíjí v šestém svazku souborného díla (*Harmonie ekonomické*, kapitola XX.).
3. *Jacques Bonhomme* je stará francouzská přezdívka obyčejného sedláka či měšťana — asi jako „Jan Novák" nebo „František Vomáčka". Překládáme ho jménem *Jakub Dobrák*, aby zůstal komický a lidový tón scény (jméno postavy, nikoli skutečné osoby). Jakub Dobrák se v knize vrátí ještě několikrát.

4. Pan de Saint-Chamans (1777–1860) byl francouzský hospodářský spisovatel protekcionistického směru. V jeho knize *Du système d'impôts fondé sur les principes de l'économie politique* (1820) se objevuje slavný výpočet, podle něhož požár Paříže by byl pro průmysl prospěšný, protože by vynutil obnovu domů.
5. *Poznámka vydavatele:* K této úvaze viz dvacátou kapitolu první řady *Ekonomických sofismat*.
6. *Repetita placent*: „opakování se líbí" (Horatius). Basile je postava z Beaumarchaisovy komedie *Lazebník sevillský*, který mění přísloví na *repetita docent*: „opakování učí."
7. *Poznámka vydavatele:* Bastiat tuto myšlenku rozvíjí ve třetí kapitole šestého svazku souborného díla (*Harmonie ekonomické*).
8. První velká průmyslová výstava světa, slavná *Great Exhibition* v londýnském Křišťálovém paláci, byla otevřena v květnu 1851. Bastiat ji napsal půl roku předtím a nedožil se jí.
9. Zákon ze 16. května 1850 přidělil pařížským divadlům subvenci šedesáti tisíc franků.
10. *Malesuada fames* — Vergilius, *Aeneis* VI, 276: „hlad, zlý rádce".
11. *Poznámka vydavatele:* Autor se často dovolává předpokladu pravdy, který je spjat s univerzálním souhlasem, projeveným praxí všech lidí. Viz zejména třináctou kapitolu *Ekonomických sofismat* a dodatek k šesté kapitole *Harmonií*, nazvaný „Mravnost bohatství".
12. Narážky na tři utopistická hnutí první poloviny 19. století: na následovníky Henriho de Saint-Simon (†1825), kteří propagovali technokratickou organizaci společnosti; na stoupence Charlese Fouriera (†1837), vymýšlející soběstačné výrobní komuny zvané *falanstéry*; a na zastánce komunistické utopie Étienna Cabeta (†1856), autora románu *Cesta do Ikarie* (1840).

13. Bastiatova postava se francouzsky jmenuje *Monsieur Prohibant* — tedy doslova „pan Zákazník" ve smyslu „pan Zakazující", vtipné přezdívkové jméno protekcionisty. Autorem označení byl Charles Dupin (1784–1873), matematik a politik; v Bastiatově době ovšem Dupin opustil liberální stanovisko a stal se sám protekcionistou — proto ta narážka „který od té doby…".
14. *Rozprava o světových dějinách* Jacquesa-Bénigna Bossueta (1681), slavná francouzská dějepisná a teologická kniha; v Bastiatově době standardní součást každé knihovny.
15. *Quintal* — stará francouzská jednotka hmotnosti, od roku 1812 ustavená na 100 kilogramů; metrický cent.
16. *Poznámka vydavatele:* K této otázce viz čtrnáctou a osmnáctou kapitolu *Ekonomických sofismat* a dále úvahy adresované panu Thiersovi na str. 538 svazku IV. — a v tomto svazku viz dále jedenáctou kapitolu (Spořivost a přepych).
17. *Poznámka vydavatele:* Viz třetí a osmou kapitolu šestého svazku souborného díla (*Harmonie ekonomické*).
18. Únorová revoluce z roku 1848, která svrhla krále Ludvíka Filipa a nastolila Druhou francouzskou republiku.
19. *Poznámka vydavatele:* Viz závěr dvanáctého dopisu v pamfletu *Bezplatný úvěr* (polemika Bastiata s Proudhonem), přetištěného v tomto svazku souborného díla.
20. *Berberie* — dobový francouzský název pro severní Afriku (dnešní Alžírsko, Tunisko, Maroko).
21. *Poznámka autora:* Pan ministr války nedávno uvedl, že každý jednotlivec převezený do Alžírska stál stát 8 000 franků. Je přitom jisté, že ti chudáci, o něž jde, by si byli ve Francii velmi dobře vystačili s kapitálem 4 000 franků. Ptám se, čím se francouzskému

obyvatelstvu ulevuje, když se mu bere jeden člověk a prostředky obživy dvou?

22. *Les Bondy* — proslulý lesní porost severovýchodně od Paříže, v Bastiatově době přísloví pro loupeživou tlupu a nebezpečnou krajinu.
23. *Poznámka vydavatele:* Viz poznámku na straně 369 (ve svazku souborného díla, k eseji o harmonickém propojení zájmů).
24. *Ateliers nationaux*, národní dílny — projekt sociálního zaopatření nezaměstnaných, který prosadil Louis Blanc po únorové revoluci 1848. Nezaměstnaní dělníci v Paříži a dalších městech dostávali denní plat (nejprve za práci, později jen za registraci). Rychle se stal rozpočtově neúnosným; zrušení dílen v červnu 1848 vedlo k dělnickému povstání, které bylo generálem Cavaignacem krvavě potlačeno.
25. Mimořádná daň 45 centimů z franku, čili zvýšení přímých daní o 45 % v roce 1848, uvalená na všechny majitele půdy k financování republiky a národních dílen; velmi nepopulární, zejména na venkově.
26. *Poznámka autora:* Kdyby všechny důsledky nějakého činu dopadaly na jeho autora, naše poučení by bylo rychlé. Jenže tak tomu není. Někdy dobré viditelné důsledky dopadnou na nás a špatné neviditelné důsledky na druhé — a tím se nám stávají ještě neviditelnějšími. Pak je nutno čekat, až se zpětná reakce dostaví od těch, kdo musejí špatné důsledky činu nést. Někdy to trvá dost dlouho, a právě to prodlužuje vládu omylu. Nějaký člověk vykoná čin, který mu přinese dobré důsledky ve výši 10 — a špatné důsledky ve výši 15 — rozdělené mezi 30 lidí mu podobných, takže na každého z nich připadne jen 1/2. Celkově je ztráta, a reakce musí dřív nebo později přijít. Je však pochopitelné, že se o to déle ne-

chá čekat, oč bude zlo více rozptýlené v mase a dobro více soustředěné v jednom bodě. (*Nepublikovaný náčrt autora.*)

Frédéric Bastiat: Co je vidět a co není vidět

Překlad: Audioknihy CZ. Nový český překlad z originálu, který vznikl pro tento projekt a prošel nezávislou korekturou.

Zdroj originálního textu: Wikizdroje (fr.wikisource.org).

Originální text je volné dílo. Překlad a vydání: Audioknihy CZ, licence CC BY 4.0. Můžete jej sdílet a dál používat, pokud uvedete zdroj (Audioknihy CZ, audioknihycz.cz/kniha/bastiat-co-je-videt/).

Audioknihu připravujeme. Další knihy a audioknihy zdarma najdete na audioknihycz.cz/kniha/bastiat-co-je-videt/.